

ANKERPLAATS 'LANDSCHAP VAN DE OUDE SCHELDE TUSSEN BORNEM EN WEERT'

► "Het Landschap van de Oude Schelde tussen Bornem en Weert": een gaaf bewaard 13de-eeuws Scheldelandschap. De Oude Scheldearm, die van noordoost naar zuidwest door het gebied loopt, heeft zowel ruimtelijk als fysisch een belangrijke invloed op het landschap (foto O. Pauwels)

De ankerplaats 'Landschap van de Oude Schelde tussen Bornem en Weert', een relatief gaaf bewaard 13de-eeuws Scheldelandschap, ligt in de provincie Antwerpen tussen de dorpskernen van Temse, Bornem, Branst en Weert. De ankerplaats dankt haar naam aan de Oude Scheldearm die van het noordoosten naar het zuidwesten door het gebied loopt en zowel ruimtelijk als fysisch een belangrijke invloed had en heeft op de omgeving. Naast de Scheldearm heeft ook het Kasteel van Marnix van St.-Aldegonde met het omgevende Graafschap, een prominente plaats in het landschap. Doordat weinig landschappelijke elementen fundamenteel gewijzigd zijn, is deze omgeving zeven eeuwen min of meer onveranderd gebleven.

FYSISCH KENMERKEN (1)

Het geologische substraat op geringe diepte van het gebied bestaat hoofdzakelijk uit mariene sedimenten – Boomse klei – die gedurende het Midden-Oligoceen werden afgezet. In de alluviale vlakte van de Schelde zijn echter vooral de jongere Holoceenaafzettingen van belang en komt er algemeen oppervlakteveen voor, althans op de plaatsen waar het niet door de mens werd weggehaald. Op het veen rust rivieralluvium dat varieert van zware klei tot kleig zand. We hebben in dit gebied dus voornamelijk te maken met klei- en zandleemgronden die variëren van matig nat tot nat.

ten van de nieuwe Scheldeloop. Dit gebeurde door de aanleg van twee dijken: de Steendamdijk aan het stroomafwaartse uiteinde en de Beerdonkdijk aan het stroomopwaartse uiteinde van de verlaten loop. Het deel van de polder, dat zo op de Oude Schelde gewonnen werd, kreeg de naam 'Nieuwe Landen'. De verdere opslibbing heeft ervoor gezorgd dat de laatste sporen van de verbindingsgeulen tussen de voormalige en de huidige Schelde volledig uit het landschap verdwenen zijn (4). Sindsdien hebben de dijken ingrijpende stroomwijzigingen verhinderd.

Vast staat dat de afsnijding van de Oude Schelde te wijten is aan een natuurlijke oorzaak, maar dat de mens is tussengekomen om de oude loop definitief van de nieuwe af te sluiten zodra de sedimentatie aan de beide uiteinden van de Oude Schelde ver genoeg gevorderd was.

Het Kasteel van Marnix van St.-Aldegonde

Het Kasteel van Bornem en het groene domein eromheen, aan de oevers van de Oude Schelde, is eigendom van Graaf John de Marnix de Sainte-Aldegonde, 14de Graaf van Bornem, en is reeds

sinds 1773 in het bezit van de familie de Marnix. Het heeft doorheen de geschiedenis van Bornem en omgeving steeds een belangrijke rol gespeeld.

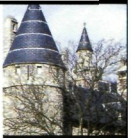
De vestigingsplaats van het kasteel zou teruggaan tot de Romeinse periode, toen op deze site een ronde wacht- of uitkijktoren werd gebouwd. De plaats was oordeelkundig gekozen, aan de oever van de Schelde en niet ver van de samenloop van Durme en Rupel. Het hele gebied genoot bovendien een natuurlijke verdediging door de aanwezigheid van moerassen, wielen en sloten. Op deze manier konden zowel het militair-strategisch als het economisch belang gemanifesteerd worden, wat een duidelijk bewijs was van het belang van het 'Land van Bornem'.

Het 'Land van Bornem' werd in 910, samen met Mechelen, door Karel de Eenvoudige aan de bisschoppelijke kerk van Luik geschonken. Later werd het te leen gegeven aan de Graven van Vlaanderen. Een overeenkomst, gesloten door Boudewijn V op een Rijksdag te Keulen in 1057, voegde 'Het Land van Bornem' definitief bij Vlaanderen. Het domein met kasteel kwam vervolgens in het bezit van de elkaar snel opvolgende Heren van Bornem tot het in 1587 verkocht wordt aan Pedro Coloma.

Toen de Schelde in de 13de eeuw haar loop wijzigde, moest Bornem heel wat aan belang inboeten. Het kasteel lag nu immers slechts aan een dode arm van de Schelde en was zo nog van weinig strategisch belang. Met de komst van Pedro Coloma Najara (1556-1621), een ondernemende Spanjaard, brak voor Bornem echter een nieuw tijdperk aan. Al snel werd begonnen met een reeks werken die het gebied de nodige impulsen gaven voor verdere ontwikkeling. Zo was er de bouw van het 'Sas' in 1592 (zie verder), de stichting van een klooster, de bouw van het kapelletje van Luipegem (het oudste kapelletje van Klein-Brabant), de verbeteringswerken aan de eendenkooi (zie verder) op de Oude Schelde en de aanleg van een uitgebreid grachtenstelsel om de landbouwgronden regelmatig te ontlasten van overtollig water. Pedro Coloma liet het toenmalige kasteel van een loutere versterking ombouwen tot een lusthuis in renaissancestijl. De Coloma's hebben meer dan één eeuw te Bornem gewoond en lieten 'Het Land van Bornem' in 1658 verheffen tot graafschap. De oude toren uit de Romeinse tijd, met een doormeter van 6 meter en muren van 1 meter dik, werd in 1687 afgebroken om zo definitief een einde te stellen aan het karakter van versterkte vesting (5).

▼ Het Kasteel van Marnix van St.-Aldegonde, gelegen aan de oevers van de Schelde. De ligging langsheen het water bood de architect de mogelijkheid het geheel als een zwevend complex op een spiegelend watervlak in het landschap voor te stellen (foto O. Pauwels)

In 1773 kwam het kasteel in het bezit van de familie de Marnix, door het huwelijk van Baudry de Marnix met Aldegonde de Lannoy, die het kasteel erfde van haar broer. Het domein is al meer dan 200 jaar in het bezit van deze familie. Claudius Graaf de Marnix (zoon van Baudry) werd de 7de graaf van Bornem. Sinds 1881 voert de familie de Marnix ook de naam 'de Sainte-Aldegonde', die verwijst naar de meest gekende figuur van deze familie, Philips de Marnix, Heer van Sainte-Aldegonde.

Van het vroegere versterkt kasteel is vandaag, op enkele muurgedeelten en torenbasissen na, nog maar weinig terug te vinden. In 1880 werd het bouwvallig geworden renaissanceslot van Pedro Coloma op vraag van graaf Ferdinand Jozef de Marnix van St.-Aldegonde gesloopt (6). In de periode 1890-1894 werd, naar de plannen van architect Beyaert, later opgevolgd door architect Janlet, een nagenoeg volledig nieuw kasteel opgericht. Hierbij werd de schaal opmerkelijk gewijzigd en werd een monumentaal geheel gecreëerd

dat het idee van een grote waterburcht benaderde (7). Het eigenlijke kasteel, met dubbele omgrachting, betreft een massief aandoend bouwwerk met een verticaal accent en asymmetrisch, U-vormig ingeplante vleugels. De grote toren op de samenkomst van midden- en noordvleugel werkt als een as waarrond het hele gebouw zich ruimtelijk articuleert. De ligging langsheen de Oude Schelde bood de architect de mogelijkheid het geheel in het landschap voor te stellen als een zwevend complex op een spiegelend watervlak (8).

De toegangsbrug tot het kasteel, met twee cilindrische wachttorentjes onder een piramidaal dak, dateert uit 1895 en is eveneens van de hand van architect Janlet (9).

Het Kasteel van Marnix van St.-Aldegonde werd gebouwd in de periode 1890 tot 1894. Het is een massief aandoend

bouwwerk met een verticaal accent en asymmetrisch, U-vormig ingeplante vleugels. De grote toren op de samenkomst van midden-

en noordvleugel werkt als een as waarrond het gebouw zich ruimtelijk articuleert (foto O. Pauwels)

De bijgebouwen binnen de eerste omgrachting, zijn volledig opgetrokken uit baksteen. Het gaat om paardestallen, een zadelmakerslokaal, een conciërgewoning, een hovenierswoning en een schrijnwerkerij. Het geheel is opgevat als een landelijk 'mini-dorpje' met meerdere binnenplaatsen als ruimtelijk verbindingselement (10). Een deel van de bijgebouwen doet nu dienst als museum voor Europese en Amerikaanse koetsen en voor attributen voor het optuigen van paarden.

De eendenkooi

Min of meer centraal in de ankerplaats op de Oude Schelde, bevindt zich een eendenkooi. De oorsprong van de site gaat terug tot 1318, maar de huidige eendenkooi werd in 1534 door een zekere Thibaut Baradot opgericht om de jacht meer rendabel te maken. In 1620 liet Pedro Coloma nog een aantal verbeteringen aan de eendenkooi aanbrengen.

▼ De site van de eendenkooi gaat in oorsprong terug tot 1318; de huidige eendenkooi werd echter in 1534 opgericht teneinde de jacht rendabeler te maken
(foto O. Pauwels)

Een eendenkooi is een constructie om op een efficiënte manier en op relatief grote schaal eenden te vangen voor consumptie. Het type eendenkooi dat we in Bornem aantreffen betreft een ondiepe plas (Oude Schelde) met daarop uitmondend een aantal gebogen vangpijpen. De open plas wordt omringd door een groenscherm, waardoor het een

kalme en veilige rustplaats is die ongehinderd door de aanvliegende eenden kan worden bereikt. De kooiplas en de vangpijpen worden nog eens volledig omgeven met een afsluiting die oorspronkelijk bestond uit dikke rietmatten.

Wanneer doortrekkende eenden, tijdens de herfst en winter, in de vroege ochtend hun voederplaatsen langs de rivier verlaten en het rustige water (in dit geval de open plas en lokplaats van de eendenkooi) opzoeken, begint de kooiker zijn werk (11). Een goed getraind samenspel tussen kooiker, lok-eenden en een altijd aanwezig hondje, zorgt ervoor dat de wilde eenden in grote getale een van de vangpijpen inzwemmen. Op het einde van de pijp worden ze dan gevangen in een kooi met valdeur of netten (zoals bij de eendenkooi van Bornem). De eendenkooi van Bornem heeft eeuwenlang op deze manier gewerkt. Uit historisch materiaal weten we dat de vangstgrootte in de eendenkooi van Bornem kon oplopen tot meer dan 3000 eenden per winter (12).

De eendenkooi van Bornem is de enige nog werkende eendenkooi in Vlaanderen. Vandaag wordt ze enkel nog gebruikt ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek. Daar het onderhoud en herstel van een eendenkooi zeer arbeidsintensieve bezigheden zijn, werd het vaak kwetsbare materiaal van een aantal onderdelen vervangen door meer duurzame materialen wat de authenticiteit uiteraard niet ten goede kwam. Wil men echter de eendenkooi in zijn oorspronkelijke staat herstellen, dan zal er een nieuwe kooiker moeten worden aangesteld.

Het sas

Nadat de Schelde haar loop had verlegd en de Oude Schelde was ontstaan, stonden beide Scheldes enkel met elkaar in verbinding door een smalle sluis. In tijden van droogte en zware regen was dit echter niet voldoende. Bovendien was Bornem op deze manier volledig van de 'Nieuwe Schelde' afgezonderd. De toestand werd al snel bijna hopeloos. Talrijke dijkbreuken maakten van de polders één grote watervlakte, waar het Scheldewater vrij kon stromen (13). Zoals eerder vermeld, liet één van de vroegere Heren van Bornem, Pedro Coloma, in 1592 het sas van Bornem bouwen. Het gehele sas had een lengte van om en bij 250 meter en omvatte een intacte sluiskom, drie paar eiken sluisdeuren met afnemend hoogtepeil en een sluiskil (14).

◀ Het 'Sas van Bornem', het best bewaarde mechanische sluis van België, gaatin oorsprong terug tot 1592 (foto O. Pauwels)

Het sas veranderde de moerassige omgeving van de Oude Schelde al snel in vruchtbare weilanden en akkers en liet toe dat kleine schepen de Oude Schelde opvoeren (15). In de geschiedenis van Bornem speelt het sas dan ook een cruciale rol omdat het, door de toegang van de Oude Schelde-arm voor scheepvaart mogelijk te maken, heeft bijgedragen tot de welvaart van Bornem. De Vaart die verbinding maakte tussen de Oude Schelde en het haventje van Rijenhoek, werd pas in 1820 gegraven (16).

Verder bestaat er een logisch verband tussen de aanwezigheid van het sas, de bosrijke omgeving van 't Graafschap en ontwikkeling van de scheepstimmerwerf van Temse. Van voor 1900 tot ongeveer 1950 werden de in 't Graafschap gevelde bomen meestal op vlotten door een roeiboot over de Oude Schelde vervoerd en via het sas naar hun bestemming, de scheepswerf van Temse, gebracht (17).

Op 21 maart 1961 brak het sas door als gevolg van het springtij. Hierbij werden de twee grote buitendeuren en de twee kleine deuren van de saskom door de watermassa meegesleurd. Na deze ramp werden door de Boelwerf twee grote buitendeuren vervaardigd die enkel nog als waterkering en beveiliging dienden. Daar de kleine binnendeuren niet werden vervangen, was het versassen naar de Oude Schelde niet meer mogelijk. De nieuwe sluis

te Weert diende van dan af als afwateringssluiss voor de Oude Schelde (18). Sinds deze nieuwe uitwateringssluiss in 1981 in gebruik werd genomen, is het 'Sas van Bornem' in onbruik geraakt.

Toch blijft het de in België best bewaarde mechanische sluis met oorspronkelijk een drievoudige functie: het versluizen van schepen, de waterscheiding en de afwatering. Op 18 november 1991 werd het 'Sas van Bornem' dan ook terecht beschermd als monument.

HET LANDSCHAP VROEGER

Op de historische kaart van Ferraris uit 1777 (19) herkennen we een drevencomplex met als centraal punt het kasteel. Het centrale deel van 't Graafschap met een zuidelijke uitloper, alsook de eendenkooi, zijn bebost. De gronden rondom het kasteel en aan de westelijke rand van 't Graafschap zijn in gebruik als akker- en weiland. Voorderweert, Stampershoek en Patersbossen zijn in rechthoekige percelen opgedeeld door talrijke sloten met houtkanten. Verder is aan de westzijde van 't Graafschap een wiel ingetekend en wordt slechts één brede arm van de eendenkooi aangeduid. De verbinding van Bornem met Temse werd verzorgd door een veerdienst over de Schelde (20).

Uittreksel uit de Historische kaart van Ferraris (1777). Centraal herkennen we het Kasteel van Marnix van St-Aldegonde, omgeven door een sterk uitgebouwd drevencomplex (foto O. Pauwels)

Uittreksel uit de historische kaart van Vandermaelen (1854). 't Graafschap is bijna volledig bebost en het drevencomplex is nog verder uitgebreid. We herkennen de pas aangelegde vaart tussen de Oude Schelde en de wielen en Bornem (foto O. Pauwels)

Op de kaart van Vandermaelen uit 1854 (21) is 't Graafschap bijna volledig bebost en lijkt het drevencomplex nog verder uitgebreid. In het gebied worden bovendien vier veenderijen aangeduid en de contouren van een aantal niet beboste, rechthoekige structuren doen vermoeden dat er nog meer zijn geweest. De kleinschalige structuur van het landschap van Voorderweert, Stampershoek en Patersbossen is niet ingetekend (22). Vandermaelen

geeft de eendenkooi weer met drie vangpijpen langs elke oever. Op de kaart herkennen we tevens de pas aangelegde vaart tussen de Oude Schelde, de wielen en Bornem, alsook het tracé van de spoorlijn Terneuzen-Mechelen.

In het begin van de 20ste eeuw (23) verschijnt 't Graafschap als een volledig bebost gebied, met een kleinschalig afwateringsstelsel en een behoorlijk drevenpatroon. Het drevencomplex is zo goed als volledig. Aan de westelijke zijde van het kasteel wordt een kronkelende padenstructuur aangegeven, wat wijst op een parkaanleg. Aan de oostzijde van het gebied is de spoorlijn Terneuzen-Mechelen aangelegd en zien we een brug over de Schelde. De drie noordelijke vangpijpen van de eendenkooi zijn verdwenen en samen met een aanzet van de oostelijke en de drie zuidelijke, ontdekken we een nieuw gegraven vangpijp meer oostwaarts.

Op de NGI-kaart uit 1974 (24) is de parkaanleg ten westen van het kasteel verdwenen en is het afwateringsnet in 't Graafschap grootschaliger ingetekend. Het drevenpatroon is nog lichtjes uitgebreid.

HET LANDSCHAP VANDAAG

De waarde van het landschap, zoals we het vandaag kunnen waarnemen en ervaren, wordt voor een groot deel bepaald door de afwisseling van geomorfologie en bodemgesteldheid, die op haar beurt een rijke variatie aan landschapselementen en vegetatietypes doet ontstaan. Zo omvat het gebied moerassen, rietvelden, broekbossen, bossen, dreven, grachten, putten, schorren, grienden en een wiel (het Kragewiel).

Ten zuiden van de Oude Schelde

Het gedeelte ten zuiden van de Oude Schelde is redelijk uniform en wordt gekarakteriseerd door de eendenkooi met omliggende weilanden en akkers enerzijds en 't Graafschap, dat bijna volledig bebost is, anderzijds.

De afscherming van de eendenkooi bestaat uit een gevarieerde, dichte aanplant van boom- en struiklaag (25). Ten zuiden van de eendenkooi ligt een strook akker- en weiland op één van de oeverwallen langs de Oude Schelde. Deze oeverwallen zijn ontstaan tijdens de eerste eeuwen van onze tijdrekening, toen de getijden op de Schelde tot Bornem doordrongen en grote hoeveelheden

Uittreksel uit de historische kaart van het Militair Geografisch Instituut (1903). Aan de westelijke zijde van het kasteel wijst een kronkelende padenstructuur op een parkaanleg. In de oostelijke rand van het gebied is de spoorlijn Terneuzen-Mechelen aangelegd (foto O. Pauwels)

riviermateriaal werd afgezet in de binnenbochten van een sterk meanderende Schelde. De oeverwallen langs de Oude Schelde steken ongeveer 1 meter boven de omliggende poldergronden uit en zijn door hun bodemsamenstelling (klei op zand) uitstekende landbouwgronden. Op de oeverwal langs de kant van 't Graafschap, 'Nieuwelanden' genoemd, was tot de jaren '60 een omvangrijke hoogstamboomgaard aanwezig. De rij mispelaars langs de dijk herinnert hier nog aan (26).

't Graafschap is een komgrond, een zeer nat gebied, gekarakteriseerd door elzenbroekbos met een zeldzame moerasvegetatie en doorsneden met dreven en sloten in een orthogonaal patroon. Op een aantal plaatsen vervangen Canadapopulier (*Populus x Canadensis*) en Zomereik (*Quercus robur*) deels de natuurlijke moerasbossen met elzen, wilgen, abelen, essen, eiken en een ondergroei van varens, mossen, zeggen en moerasplanten.

Het landschap ten zuiden van de Oude Schelde wordt gekarakteriseerd door enerzijds de eendenkooi met omliggende weilanden en akkers en anderzijds Graafschap dat bijna volledig bebost is (foto O. Pauwels)

Ten noorden van de Oude Schelde

Het gebied ten noorden van de Oude Schelde is veel kleinschaliger met aanplanten van Canadapopulier in het zuidoostelijke deel, rietvelden, elzenbroekbossen en grienden in het zuidwesten, vochtige weiden, visvijvers en sloten in het noorden, de Binnenspolder, dijken en zelfs slikken en schorren (27). De Binnenspolder is ook in gebruik als wei- en hooiland, Canadapopulieraanplant en griend en heeft nog een gave, blokvormige perceelsstructuur en een wegenpatroon dat teruggaat tot de tijd van Ferraris. De dijken vertegenwoordigen een belangrijke esthetische waarde, temeer door het voorkomen van een reeks van achtenveertig notelaars aan de hiel van de Scheldedijk en langsheen de Binnenspolder.

Fauna en flora

De Oude Schelde staat op twee plaatsen in verbinding met de Schelde: enerzijds via de nieuwe sluis en anderzijds via het oude sas. Uit het 'Breeven', een laaggelegen 70 ha groot bos- en weidecomplex, krijgt de Oude Schelde biologisch zuiver water aangevoerd (28). Een behoorlijke visstand, de aanwezigheid van zoö- en fytoplankton, alsook de Waterlelies (*Nymphaea alba*) en Gele plompjes (*Nuphar lutea*) zijn hiervan het bewijs. De waterkwaliteit van de Oude Schelde is er wel op achteruit gegaan in vergelijking met vroeger, wat uiteraard gevolgen heeft voor de fauna en flora. Ook de oevers van de Schelde hebben een belangrijke natuurwetenschappelijke en landschapsbelevingswaarde, hoewel ook deze is achteruitgegaan met de komst van de talrijke vissershutjes. Ter hoogte van het kasteel en de eendenkooi bleef het landschap gelukkig ongeschonden.

► Het gebied ten noorden van de Oude Schelde is eerder kleinschalig met aanplanten van Canadapopulier, rietvelden, elzenbroekbossen en grienden in het zuidelijk deel en vochtige weiden, visvijvers en sloten in het noorden (foto O. Pauwels)

▲ De oevers van de Oude Schelde hebben een belangrijke waarde voor natuur- en landschapsbeleving, doch werden geschonden met de komst van talrijke vissershutjes (foto O. Pauwels)

▲ 't Graafschap is een komgrond en daarom een zeer nat gebied. Het wordt gekarakteriseerd door elzenbroekbos en moerasvegetaties (foto O. Pauwels)

▲ De dijken en dreven in dit landschap vertegenwoordigen een aanzienlijke esthetische waarde (foto O. Pauwels)

▲ De 'Oude Schelde' en het bijhorende Scheldeland heeft haar ontstaan te danken aan een verschuiving van de loop van de Schelde ten gevolge van een oeverdoorbraak (foto O. Pauwels)

Tijdens verschillende inventarisaties werden in totaal 244 plantensoorten waargenomen in het gebied, wat overeenkomt met 26% van alle in het Vlaams district waargenomen soorten (29). Het Landschap van de Oude Schelde is bovendien van grote waarde als broed-, pleister-, slaap-, foeraageer- en voedselgebied voor talrijke, soms zeldzame, vogelsoorten. In het totaal werden reeds achtenzeventig verschillende broedende soorten waargenomen.

BELEIDSPRIORITEITEN

Tot besluit kan worden gesteld dat het 'Landschap van de Oude Schelde tussen Bornem en Weert' zowel op het gebied van cultuurhistorie, natuur, bouwkunde als esthetiek een zeer hoge waarde vertegenwoordigt en dat we hier in vele opzichten te maken hebben met een uniek stukje Vlaanderen. Teneinde de waarden van het gebied op lange termijn te verzekeren, dient het gevrijwaard te blijven van verdere nadelige, antropogene invloeden zoals verkaveling, bebouwing, commerciële aanplanting

en versnijding door infrastructuurwerken. Daarnaast moet het beheer en onderhoud van het domein op een passende manier gebeuren en moet erop worden toegezien dat de waardevolle en opbouwende elementen in stand worden gehouden.

EINDNOTEN

- (1) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *Het landschap van de Oude Schelde te Bornem: toelichting bij een rangschikingsvoorstel*, in: *R.M.L.Z. – Documentatiemap Landschapsonderzoek nr. 3* (december 1981), p. 3-42.
- (2) KIDEN P., *Recente morfodynamiek van de Schelde in de omgeving van Temse*, Proefschrift ter verkrijging van de graad van Licentiaat in de Wetenschappen. Rijksuni-versiteit Gent, 1983.
- (3) KIDEN P., *ut supra*, Gent, 1983.
- (4) VAN STRYDONCK M. en DE MULDER G., *De Schelde*, Leuven, 2000.
- (5) GIJSEN L., *Krans van kastelen in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 1960.
- (6) DE SADELEER S., KENNES H., PLOMTEUX G. en STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België - Architectuur - deel 13n3*, Turnhout, 1995.
- (7) DE SADELEER S., e.a., *ut supra*, Turnhout, 1995.
- (8) GRAAF DE MARNIX J. en MAEREVOET J., *Kasteel Marnix de Sainte Aldegonde, Bornem*, Bornem, 1989.
- (9) DE SADELEER S., e.a., *ut supra*, Turnhout, 1995.
- (10) DE SADELEER S., e.a., *ut supra*, Turnhout, 1995.
- (11) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.
- (12) GRAAF DE MARNIX J. en MAEREVOET J., *ut supra*, Bornem, 1989.
- (13) GIJSEN L., *ut supra*, Antwerpen, 1960.
- (14) DE SADELEER S., e.a., *ut supra*, Turnhout, 1995.
- (15) GIJSEN L., *ut supra*, Antwerpen, 1960.
- (16) GEMEENTEDIENSTEN BORNEM, *Het Graafschap en de Oude Schelde*, Gemeentebestuur Bornem, 1992.
- (17) GEMEENTEDIENSTEN BORNEM, *ut supra*, 1992.
- (18) GRAAF DE MARNIX J. en MAEREVOET J., *ut supra*, Bornem, 1989.
- (19) DE FERRARIS, *Carte de cabinet des Pays-Bas autrichiens*, Kaartblad Rupelmonde 73(F1)(3), 1977.
- (20) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.
- (21) VANDERMAELEN P., 1854, *Kaartbladen Tamise 3¹⁴ en Puurs 8²*.
- (22) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.
- (23) DÉPOT DE L'INSTITUT CARTOGRAPHIQUE MILITAIRE, *Kaartbladen Tamise 15/6 en Puurs 23/2*, Brussel, 1903.
- (24) NATIONAAL GEOGRAFISCH INSTITUUT, *Topografische kaarten 1/10.000, kaartbladen Temse 15/6 en Puurs 23/2*, Brussel, 1974.
- (25) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.
- (26) GEMEENTEDIENSTEN BORNEM, *ut supra*, 1992.
- (27) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.
- (28) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.
- (29) DE BORGHER M. en WIJNANT J., *ut supra*, p. 3-42.

Hubert Bats

ANKERPLAATS 'S GRAVENVOEREN, SINT-MARTENS-VOEREN EN SINT-PIETERS-VOEREN - DEEL SNAUWENBERG, HOOGBOS'

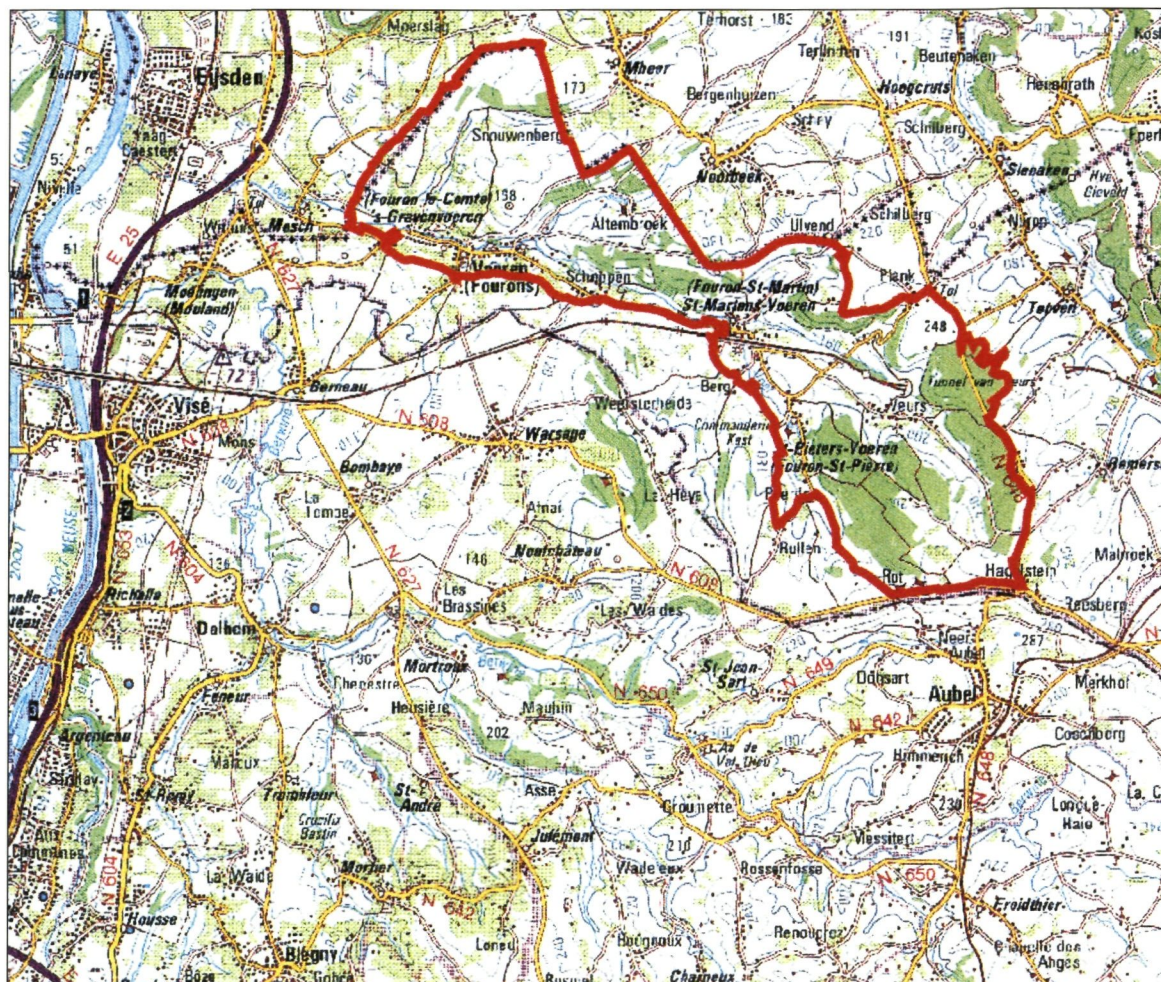

◀ De vroegere
Maasbedding is
duidelijk zichtbaar
in het landschap
vanaf de
Sнауwenberg
(foto Oswald
Pauwels)

De ankerplaats 's Gravenvoeren, Sint-Martens-Voeren en Sint-Pieters-Voeren – deel Sнауwenberg, Hoogbos' bevindt zich ten noorden van de gemeente 's Gravenvoeren. Ze behoort tot het traditioneel landschap 'De Voerstreek'. Het dorp

's Gravenvoeren en de zuidwest-noordoost georiënteerde holle weg 'De Koetsweg' vormen de zuidelijke begrenzing. Voor het overige wordt de ankerplaats volledig afgebakend door de Belgisch-Nederlandse grens.

► Afbakening van de ankerplaats 's Gravenvoeren, Sint-Martens-Voeren en Sint-Pieters-Voeren - deel Snauwenberg, Hoogbos', schaal 1/100.000 (OC-GIS Vlaanderen)

GEOMORFOLOGIE EN TOPOGRAFIE (1)

De ankerplaats bevindt zich in een overgangsgedebied met oude Maasterrassen tussen het Maasland en droog Haspengouw in het westen en het Land van Herve in het zuidoosten. Een netwerk van handvormig vertakte droge depressies verbindt het 160 meter hoge plateau bij de Nederlandse grens met de meer dan 60 meter lager gelegen Voerbedding. Het terrein wordt gekenmerkt door een grote landschappelijke verscheidenheid: uitgestrekte leemplateaus asymmetrische dalen, grafen, holle wegen, grubben, verlaten vuursteen-groeven, hoogstamboomgaarden, plateau- en hellingbossen zijn de meest typische landschapselementen.

Grindterrassen

De terrasafzettingen ten noorden van de Voer tussen 's Gravenvoeren en de Nederlandse grens behoren tot een van de drie massieven die men binnen het westelijke Maasterrassenlandschap kan

onderscheiden. De andere massieven zijn de terrassen tussen de Maas en de Berwijn en deze tussen de Berwijn en de Voer.

De grindterrassen in Belgisch en Nederlands Limburg zijn beddingafzettingen van geërodeerde harde gesteenten uit de bovenloop van de Maas, die tijdens het Kwartair door de stroom werden meegevoerd.

Aanvankelijk volgde de Maas een meer oostelijke stroomrichting ten opzichte van de huidige loop. De sedimentatiegrens van deze Pleistocene Maas bevindt zich halverwege tussen 's Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren op een hoogte van ongeveer 150 meter en is duidelijk in het landschap zichtbaar van op de Snauwenberg.

Krijtafzettingen

De ondergrond van de ankerplaats bestaat bijna volledig uit krijtgesteente dat tijdens het Mesozoïcum of Secundair tijdperk (ongeveer 248-65 miljoen jaar geleden) werd afgezet. Deze sedimenten, 'Gulpense kalken' of 'formatie van

Gulpen', behoren tot de krijtlagen van het Senoon (100 tot 65 miljoen jaar geleden). Ze zijn het resultaat van een opeenstapeling van dode organismen met een kalkskelet op de bodem van een ondiepe subtropische zee, die zich uitstreckte over Noord- en Midden België, Zuid-Nederland en Noord-Duitsland. Het gesteente is zacht en fijnkorrelig met eerder weinig en verspreide silexbanken, waarin fossiele resten van onder andere belemnieten, zeeëgels, koralen en schelpen voorkomen. Plaatselijke landbouwers ontgonnen het gesteente op kleine schaal in mergelkuilen ter verbetering van hun akkers en weilanden. De opkomst van de kunstmest na de Tweede Wereldoorlog maakte een einde aan deze bemestingstechniek. De nu verlaten groeven en ontsluitingen, die zich meestal in de bovenste helft van de dalflanken bevinden, zijn grotendeels begroeid en dus nauwelijks in het landschap herkenbaar. Zij zijn uitermate geschikt voor de bestudering van de geologie en van de voor de streek kenmerkende kalkflora.

Droge dalen en grubben

Onderaan in het krijtmassief komen groene glauconietrijke zanden voor, doorspekt met voor het grondwater ondoorlaatbare kleilagen. Men spreekt over het zogenaamde 'Vaalser Groenzand' of 'formatie van Vaals'. Aangezien deze formatie nergens dagzoomt, treft men in deze ankerplaats geen bronnen aan en vindt men er tal van droge dalen. Droge depressies – ook dellen of grubben genaamd – en een weinig ontwikkeld hydrografisch net, zijn dus kenmerkend voor streken met een hoge infiltratiecapaciteit van bodem en ondergrond (bv. kalksteengebieden).

De depressies werden grotendeels gevormd door erosie tijdens en onmiddellijk na de ijstijden. Oppervlakkige ontdooiing van de schaars begroeide bodems gedurende de iets minder koude perioden veroorzaakte het afglijden van de bovenste lagen over de permanent bevroren ondergrond. Toen de ondergrond na de Weichselijstijd – die ongeveer 10.000 jaar geleden eindigde – helemaal ontdooide, drong het water doorheen het krijtgesteente zodat de dalbodems verdroogden. Het geërodeerde materiaal stapelde zich plaatselijk op in een dal onder de vorm van puinkegels zoals in de Kruisgraef en de Horstergrub.

De Kruisgraef is zo'n een droge, smalle, handvormig vertakte, beboste, noord-zuid georiënteerde en plaatselijk tot 20 meter diep ravijn. De Horstergrub is een droge depressie waarin een holle weg uitgeërodeerd werd. Bij hevige neerslag

▲ (Grind)groeven zijn uitermate geschikt voor de studie van geologische verschijnselen (foto Oswald Pauwels)

▼ Droge dalen zijn kenmerkend voor kalksteengebieden (foto Oswald Pauwels)

gebeurt de oppervlakkige ontwatering van het plateau tussen 's Gravenvoeren en de Nederlandse grens via deze grubbe. In een mum van tijd wordt deze holle weg dan een kolkende rivier.

Stroomerosie levert zo een belangrijke bijdrage in het vormingsproces van holle wegen op de dalbodem van droge dalen. Door hun ligging, die grotendeels bepaald is door de morfologie van het landschap, krijgen zij regelmatig een tijdelijke waterafvoer te verwerken.

Holle wegen

Opvallend in het landschap is ook het dichte netwerk aan holle wegen. Hun ontstaan houdt verband met de introductie van de landbouw in onze streken vanaf het Neolithicum. De door betreding schaars begroeide paden, die noodzakelijk waren voor de ontginning door beweiding van het oerbos en het bewerken van de landbouwpercelen, erodeerden verder onder invloed van natuurlijke processen: gedurende droge perioden waaide de wind

de onbegroeide bovenste leemlagen weg, terwijl tijdens vochtige seizoenen het afstromend regenwater de grond meevoerde.

Een aantal studies in verband met wegenpatronen, sociaal-economische plattelandsgeschiedenis en recente sedimenten doen vermoeden dat het ontstaan van holle wegen tijdens de late Middeleeuwen te situeren is. Pas dan waren de meest noodzakelijke voorwaarden vervuld: een belangrijk akkerareaal met een periodiek onbedekte bodem en een zekere verkeersintensiteit op onverharde wegen.

De vorming van holle wegen gaat nog steeds verder. Vanuit het centrum van 's Gravenvoeren, meer bepaald vanaf het pleintje bij de Kinkenberg, vertrekt in noordoostelijke richting de zogenaamde Koetsweg, een in cultuurhistorisch opzicht belangrijke holle weg. Tijdens de Karolingische periode fungeerde hij als verbinding tussen de Palzen van Herstal en van Aken. Het is ook het traject dat de postwagen Aken-Luik destijds volgde. Het verval van deze vroeger belangrijke holle weg zette zich in vanaf de 18de eeuw.

▼
De Kruisgraef is een handvormig vertakte, beboste, droge depressie (foto Oswald Pauwels)

▼
De meeste
Voerense holle
wegen zijn bebost
(foto Oswald
Pauwels)

►
Onverharde,
watervoerende
holle wegen in het
Voerense landschap
(foto Oswald
Pauwels)

Silex

Op het einde van het Mesozoïcum werd de formatie van Gulpen (zie hoger) bedekt met Maastrichtiaan tufkrijtafzettingen: de 'formatie van Maastricht'. Deze laag verdween in latere geologische perioden echter volledig door oplossing en erosie zodat alleen de meest resistente, hoekige vuursteenknollen, gevat in een matrix van roodbruine tot okerkleurige verweringsklei overbleven.

Dit residuele silexgesteente bevindt zich zadelvormig in 10 tot 15 meter dikke pakketten, bovenaan in de ondergrond van alle heuveltoppen. Een ontsluiting komt voor in het Hoogbos. Het gesteente wordt ontgonnen als bouw materiaal voor woningen, wegverhardingen...

▲ De postwagen Aken-Luik volgde destijds het traject van de Koetsweg (foto Oswald Pauwels)

► De vruchtbare leemgronden van de vlakke leemplateaus zijn bijzonder geschikt voor akkerbouw (foto Oswald Pauwels)

Vruchtbare leemgronden en andere bodemtypen

Tijdens de Weichselijstijd die 10.000 jaar geleden eindigde, werd het hier besproken gebied volledig bedekt met een homogene, niveo-eolische lösslaag. De dikte ervan schommelt overal tussen 2 en 4 meter. De lösslagen op de plateaus hebben zich gedurende de laatste 10.000 jaar onder invloed van het vochtig gematigde klimaat ontwikkeld tot diepe, vruchtbare leemgronden met een hoge landbouwwaarde.

Langs de randen van de plateaus en bovenaan de zacht glooiende hellingen zijn de leemgronden steniger door vermenging met de onderliggende silexlagen. Deze percelen zijn meestal permanent bebost. Het Hoogbos is een voorbeeld van een

dergelijk historisch bos. Uit historische kaarten blijkt dat dit bos reeds bestond in de tweede helft van de 18de eeuw.

In de omgeving van de oostelijke sedimentatiegrens van de Pleistocene Maas treedt vermenging van de leem met kwartsgrind op. De dalflanken bestaan uit kalkrijke grind-, zand- en leemmengsels.

De vallei van de Voer werd opgevuld met colluviale en alluviale leem-, klei-, zand- en grindafzettingen.

Graften

Op de steile hellingen komen, evenwijdig met de hoogtelijnen, al of niet begroeide taluds voor. Zij worden in Zuid Limburg 'graven' of 'grafter' genoemd.

Algemeen wordt aanvaard dat graften ontstaan zijn als gevolg van de ontginning van hellingbossen, evenwijdig met de hoogtelijnen. Bosranden die na de ontginning van het woud overbleven, fungeerden als hindernis waartegen zich een laag colluvium afzette, ten gevolge van erosie en het ploegen evenwijdig met de hoogtelijnen. De aldus ontstane steilranden behoedden de helling voor verdere erosie en maakten het boven- en onderliggende perceel minder steil. De graften deden tevens dienst als veekering en als perceelsscheiding, terwijl het houtgewas als hakhout kon geëxploiteerd worden.

Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen talrijke graften door perceelvergroting. De verwijdering van de begroeiing op de oorspronkelijke perceelsscheiding veroorzaakt erosie aangezien de bodem niet meer door wortels vastgehouden wordt. Na enige tijd blijft er slechts een knik langs de helling over, waarin het krijtgesteente dagzoomt.

BOUWKUNDIG ERFGOED EN NEDERZETTINGSPATRONEN (2)

Neolithische silexontginningen

De oudste bewoningssporen dateren uit het Neolithicum, met vindplaatsen onder meer op het Hoogbos. Daar werden silexontginningen en werkplaatsen aangetroffen in het gebied waar dit

materiaal in de bovenlagen van de ondergrond voorkomt. De Voerense sites vertonen geen sporen van permanente bewoning. De voorhistorische mens gebruikte dit harde en na splijting vlijmscherpe materiaal voor het maken van werktuigen en het slaan van vuur. De ontginning evolueerde van verzamelen tot georganiseerde mijnbouw. Omstreeks 3200 v.C. kende de vuursteenindustrie haar hoogtepunt. Op tal van plaatsen in de omgeving was men gespecialiseerd in het vervaardigen van messen, pijl- en speerpunten en soms zeer grote bijlen zoals in het Hoogbos. Na 1800 v.C. verdrong het brons deze vuursteenindustrie.

Romeinse overheersing

Gedurende de Romeinse periode werd de streek bewoond en in cultuur gebracht. Er zijn geen duidelijke sporen aanwezig om een continue bewoning na de val van het Romeinse Rijk te staven. Het is mogelijk dat de bewoning behouden bleef in de dalen, terwijl de hellingen opnieuw bebost raakten.

Middeleeuwen

Fragmentarische cijnsrekeningen, pachtcontracten en gerechtelijke uitspraken tonen aan dat de streek tot de 14de eeuw een autarkisch landbouwsysteem kende, met de nadruk op graanteelt. Naast gemengde bedrijven met overwegend akkerland in

◀ Graften maken een helling minder steil (foto Oswald Pauwels)

▲ Het Hoogbos
(op de achtergrond)
was reeds bewoond
tijdens het
Neo-lithicum
(foto Oswald
Pauwels)

▲ Op de plaats
van de huidige
Snauwenberghoeve
stond in de vroege
15de eeuw reeds
een boerderij,
een Dalhemer leen
(foto Oswald
Pauwels)

de vallei van de Voer, kwamen grote oppervlakken woeste gronden en heidegebieden voor, restanten van de rooibouw op het vroegmiddeleeuwse woud. Deze gemeenschappelijke gronden waren vrij van tienden, ze werden hoofdzakelijk door schapen begraaasd en leverden allerhande bosproducten zoals eikels, geriefhout...

Vijftiende en zestiende eeuw

▼ Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778) is te zien hoe de bewoningskern van 's Gravenvoeren omgeven is door een boomgaarden-gordel

Net op de grens met Nederland in de buurt van de Koetsweg bevindt zich de hoeve Snauwenberg. De eerste vermelding van een boerderij op deze plaats, meer bepaald een Dalhemer leen, dateert van het begin van de 15de eeuw. Het oudste bewaarde gedeelte is de laatgotische inrijpoort uit de 16de eeuw. Gedurende de 19de en 20ste eeuw werd het

geheel echter herhaaldelijk aangepast aan de heersende landbouwgebruiken. Op de Snauwenberg bevindt zich aan de rand van een weide een sterk verweerd zandstenen ongelukskruis van rond 1600.

Het 17de-eeuwse Jezuïetenhof, eveneens een leenhof, is eigendom geweest van de jezuïeten van Maastricht, die in belangrijke mate het maatschappelijke leven in 's Gravenvoeren bepaalden. Het is een grote boerderij, samengesteld uit een witgeverfd woonhuis en een aantal stallingen. De Voer stroomt onder de gebouwen door. De boerderij werd herhaaldelijk aangepast aan de zich wijzigende behoeften.

Van de achttiende eeuw tot heden

De open ruimte, zowel op de plateaus als in de vallei werd maximaal voor akkerbouw aangewend. De Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), getekend op initiatief van graaf de Ferraris, geeft de bewoningskern van 's Gravenvoeren weer, omgeven door een boomgaardengordel. Het dorp ligt geïsoleerd in een brede zone van bouwland naar Haspengouws model.

◀ Hoogstamboomgaarden in de Voervallei zijn relictten van de boomgaardexpansie in de jaren '50 (foto Oswald Pauwels)

Momenteel zijn de steile hellingen bebost, terwijl de meeste al dan niet met populieren beplante weiden en boomgaarden zich rond de dorpen bevinden. Het landschap is analoog met de Leemstreek van droog Haspengouw.

De akkerbouw behoudt haar overwicht tot omstreeks 1880. De grote toename van het aantal weidepercelen in de westelijke Voerstreek doet zich voor gedurende de periode van 1880 tot 1910 als gevolg van de graancrisis. Het op de markt brengen van overzeese granen deed de prijzen catastrofaal dalen. Intensivering van het veeteeltbedrijf, waarbij het gemengd bedrijf niet werd verlaten, was het logisch gevolg.

In het Maasterrassenlandschap is in de jaren '50 de boomgaardexpansie opvallend. Intensief uitgebate hoogstamboomgaarden kenmerkten de vallei van de Voer. Akkerbouw bleef beperkt tot de gemakkelijk te bewerken vlakke, niet erosiegevoelige plateaus met diepe leemgronden.

De dorpskern van 's Gravenvoeren

's Gravenvoeren is een straatdorp aan weerszijden van de Voer, met een sterke bewoningsconcentratie in het centrum. Het vervult een centrumfunctie voor de zes Voerdorpen.

De St.-Lambertuskerk met Romaans-gotische westtoren (1599) was de moederkerk van verschillende omliggende kerken. Het oudste deel van het huidige kerkgebouw is opgetrokken in mergelzandsteen op een kalkstenen 14de-eeuwse basis.

Een groot gedeelte van de woningen zijn of waren gesloten hoeven met een aan de straat gelegen boerenburgerhuis en een inrijpoort naar de achterliggende dienstgebouwen.

▼ De dorpskern van 's Gravenvoeren met brugges over de Voer (foto Oswald Pauwels)

- Het nederzettingsspatroon – lintbebouwing op de oevers van de Voer – is gedeeltelijk te verklaren door het feit dat de bewoners tot op het einde van de 19de eeuw voor drinkwater volledig aangewezen waren op regenwater en op het water van de Voer. Door de afwezigheid van Vaalser groenzand in de ondergrond, is de bodem immers zeer doorlatend, zodat het grondwater op vrijwel onbereikbare diepte stagneert. Waterputten waren onbestaand. Pas in 1891-1893 werd een waterleiding aangelegd die bronwater uit St.-Martens-Voeren aanvoerde. Op verschillende plaatsen in de gemeente zijn nog de toenmalige gietijzeren kranen bewaard. Op het pleintje in 's Gravenvoeren bevindt zich nog de oude afspanning 'De Swaen', waar de paarden gewisseld werden en de reizigers konden verpozen. Mogelijk werd het gebouw, dat uit het begin van de 18de eeuw dateert, oorspronkelijk in kalksteen opgetrokken. Een nis in de zijgevel, nog steeds in kalksteen, vermeldt de datum '1727'. De huidige bakstenen voorgevel wordt met muurankers 1742 gedateerd en is dus een latere aanpassing.

BELEIDSPRIORITEITEN

Op de gemakkelijk te bewerken, vlakke, niet erosiegevoelige plateaus met diepe leemgronden worden hoofdzakelijk akkerbouwgewassen geteeld. De

laagstamfruitteelt zit eveneens in de lift. Het areaal hoogstamboomgaarden, kenmerkend voor de jaren '50, gaat sterk achteruit om plaats te maken voor kale weiden of maïsakkers. De schaalvergroting, specialisatie en rationalisatie in de landbouw heeft een onmiskenbaar vervlakkende invloed op het landschap door het slechten van hagen, grafen, houtkanten...

Het is de bedoeling van het beleid om dit landschap, dat voor Vlaanderen uniek is op geomorfologisch, bodemkundig, topografisch, historisch, landschappelijk en bouwkundig vlak en nog een hoge gaafheidsgraad bezit, te vrijwaren van elke vorm van banalisering en door middel van een aangepast beheer verder te ontwikkelen.

EINDNOTEN

- (1) Voor een uitgebreidere bibliografie verwijzen wij naar: BATS H., *Het Voerense landschap*, in: *M&L*, jg. 11, nr. 5, 1992. Meer informatie is tevens te vinden in: VAN DE GENACHTE G., *Atlas van de relictlandschappen*, LISEC v.z.w.
- (2) SCHLUSMANS F., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 14n2*, Turnhout 1992.

Nele Vanmaele

ANKERPLAATS 'KREKENGEBIED ASSENEDE'

◀ De Rode Geul wordt door rietkragen omzoomd. Aan de horizon is de dijk goed herkenbaar aan de populieren op het dijklichaam (foto Kris Vandevorst)

In de grote *relictzone* 'Krekengebied Sint-Laureins - Watervliet - Assenede', bevinden zich meerdere ankerplaatsen: dorpskommen (Watervliet), polders en dijken (Noorddijk-Langedijk) en verschillende kreken (Boerekreek, Molenkreek, Roeselarekreek,...). De ankerplaats die hier wordt besproken is een ensemble van landschapkenmerken.

SITUERING

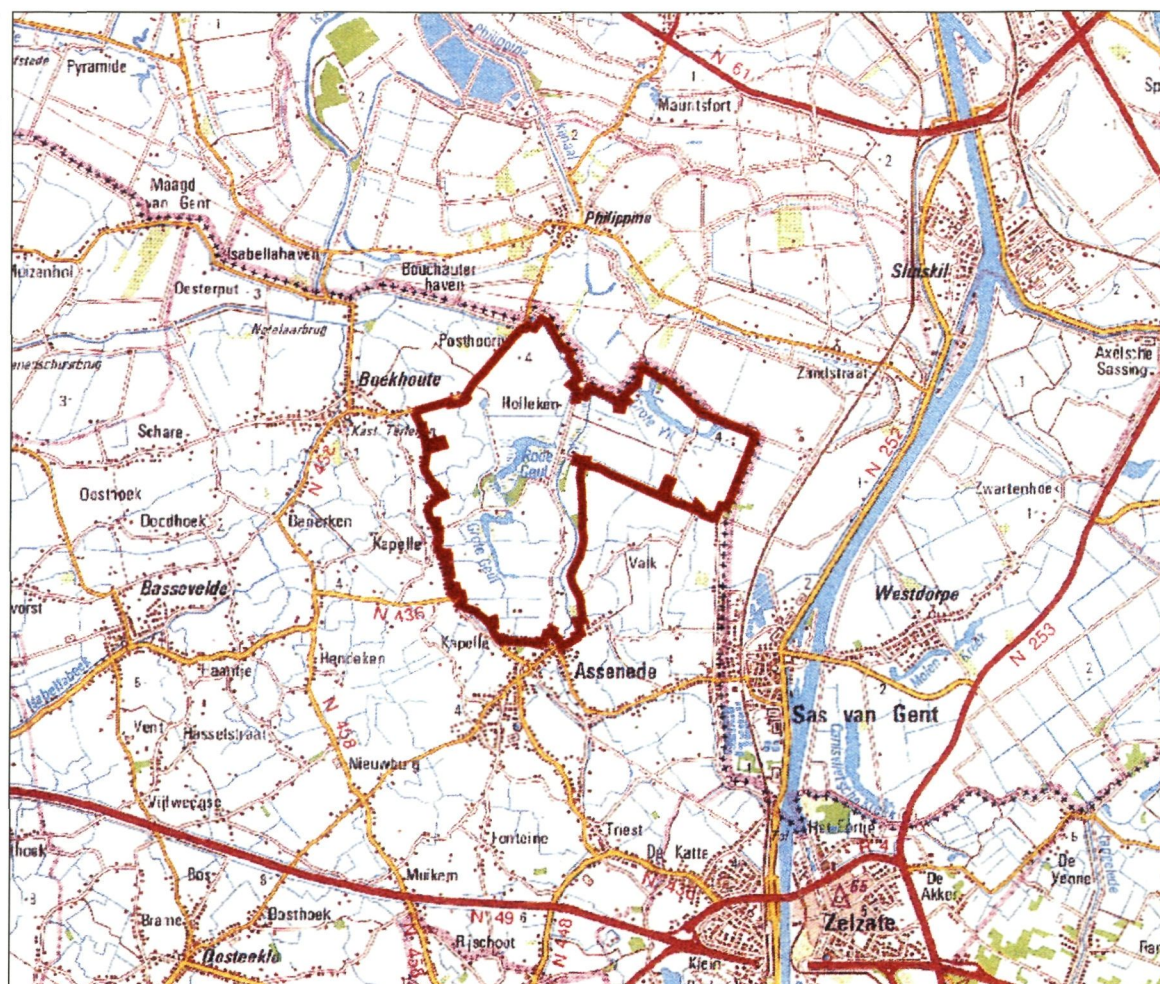
Het krekengebied van Assenede, in het noorden van de provincie Oost-Vlaanderen, strekt zich uit tussen de Graaf-Jansdijk in het westen (hier Kapel-

ledijk genoemd), de woonkern Assenede in het zuiden en de Nederlandse gemeenten Sas van Gent en Philippine, respectievelijk ten oosten en ten noorden van deze ankerplaats.

De Rode Geul, de Grote Geul en de Grote Kil zijn de belangrijkste open kreken, zij maken deel uit van het waternetwerk in dit krekengebied. Deze kreken ontwateren via de Vlietbeek en de Isabella-beek in het Leopoldkanaal.

Door zware overstromingen aan het einde van de 14de eeuw, werd het krekengebied eerst tot een kustvlakte omgevormd en later, door toedoen van de mens, heringedijkt met vorming van polders.

Afbakening van de
ankerplaats
'Krekengebied'
Assenede;
schaal 1/100.000
(OC-GIS Vlaanderen)

De complexe overstromingsgeschiedenis heeft sporen in het landschap nagelaten. Zo zijn er diverse krekenspatronen en dijkdoorbraken die de vorming van wielen tot gevolg hadden. Het hele krekengebied is een lappendeken van geulen, grachten, kanaaltjes, bredere bekkens, wielen, plassen en plasjes.

GEOLOGIE (1)

Het krekengebied van Assenede maakt deel uit van de Vlaamse Vallei, die 25.000 jaar geleden, tijdens de laatste ijstijden, nagenoeg volledig opgevuld werd met puin dat door verwilderde rivierstelsels werd aangevoerd. Door de inwerking van de wind op deze door rivieren afgezette sedimenten, ontstonden dekzanden, die hoofdzakelijk van lokale oorsprong waren. Deze dekzanden werden in de Vlaamse Vallei in parallelle ruggetjes afgezet. Dit dekzandenpakket is op vele plaatsen meer dan twintig meter dik.

Het huidige krekengebied behoorde vóór de overstromingen, die vanaf de 12de eeuw het gebied troffen, tot dit dekzandgebied. Het was toen reeds ontgonnen en voorzien van een grachten- en wegenstelsel, net als het naburige Meetjesland.

Ten noorden van het dekzandgebied en ervan gescheiden door een ketting van dijken – bv. de 15de-eeuwse Graaf-Jansdijk – en natuurlijke barrières zoals dekzandruggen, ligt het veel jongere polderlandschap. Dit is tijdens de voorbije eeuwen uit de zee ontstaan. De huidige poldergrens komt overeen met de meest landinwaarts gelegen kustlijn. Donken ontstonden waar het oprukkende water de zandruggen doorbrak.

Vóór de vorming van de jonge polders was in het noorden van het gebied, tengevolge van de geringere hoogteligging en de hogere grondwaterspiegel echter een veenpakket tot ontwikkeling gekomen. Deze veenlagen werden bij de overstromingen bedekt met mariene kleiafzettingen waardoor ze niet langer in het landschap te herkennen zijn.

LANDSCHAPSTYPERING

De drie krekken in deze ankerplaats, nl. de Rode Geul, de Grote Geul en de Grote Kil-Hollands Gat zijn restanten van een oud krekensstelsel.

De dijken bepalen voor een groot deel de structuur van het landschap. Ze hebben elk hun eigen vorm, grootte en karakter. Hun aanwezigheid wordt nog benadrukt door de rijen Canadapopulieren, die bovenop het dijklichaam staan. Op de Nicasiusdijk en de Doornendijk bevindt zich bijvoorbeeld een fraaie dijkvegetatie met al dan niet spontaan ontwikkeld struweel onder de boomlaag. De dreven op de dijken zijn in Assenede nog vrij intact, in tegenstelling tot die in andere krekengebieden. Ook het dijkenpatroon is nog goed bewaard.

Bomen en dijken brengen een zeker verticalisme in het landschap, terwijl de watervlakken dan weer het horizontalisme in het krekengebied accentueren. Aan de rand van de watervlakken bevinden zich rietkragen en rijen knotwilgen.

De verschillende krekken (Grote Geul, Rode Geul en Grote Kil-Hollands Gat) zijn elk voor een klein gedeelte verland. In de verlande gedeelten vindt een spontane evolutie naar moerasbos plaats. Naast de krekken liggen de smallere kreekrelicten en natte graslanden. In elk van beide is er een gradiënt van een zoet naar een brak milieu.

In het dijkenpatroon zijn verschillende doorbraakpunten van vroegere overstromingen nog steeds te zien. Een goed voorbeeld is het wiel 'Verzeles put'. De Nicasiuspolder is van groot archeologisch belang: het is een zandige opduiking met een grafheuvel uit de bronstijd.

De kreekrestanten van de Rode Geul, de Grote Geul en de Grote Kil vormen samen met de Vlietbeek, rietkragen, bomenrijen, permanente weilanden, de gevarieerde dijkbeplanting en de relatief oude, kleinmazige polderindeling een gaaf landschap op de overgang van de zandstreek naar het eigenlijke zeekleigebied van Zeeuws-Vlaanderen.

MORFOLOGIE VAN HET LANDSCHAP ⁽³⁾

De krekken verlopen opvallend rechtlijnig en vertonen orthogonale richtingsveranderingen, in scherp contrast tot bijvoorbeeld de krekken in de kustpol-

▲ De kreek Grote Kil-Hollands Gat ligt juist ten zuiden van de grens met Nederland (foto Kris Vandevorst)

▼ Het landschap in het krekengebied is het resultaat van een eeuwenlange interactie tussen mens en natuur (Foto J. Semey, Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie)

ders. Dit onnatuurlijke verloop, dat zich niet alleen voordoet bij brede kreken, maar ook bij smalle, verlande kreekarmen wijst op het ingrijpen van de mens.

Het opmerkelijke krek patroon is al herkenbaar op de kaart van het Brugse Vrije, die in 1571 opgemaakt werd door Pieter Pourbus. Uit een vergelijking van de toenmalige wegen en de watergangen langs de wegen, met de huidige kreken, blijkt dat deze elementen een identiek patroon vertonen.

Men kan hieruit besluiten dat het overstromingswater een bestaand tracé van wegen en grachten gevolgd heeft. De watergangen werden door het instromende water geërodeerd en verbreed tot kreken, waardoor de wegen die naast die watergangen liepen, uiteindelijk verdwenen. Het hoekige verloop van de kreken is dus toe te schrijven aan de reeds aanwezige, ruimtelijke indeling van het gebied van voor de overstromingen.

Ook uit de naam van de meeste kreekarmen op sommige detailkaarten in landboeken van het einde van de 17de eeuw, kan afgeleid worden op welke plaats de kreken zich gevormd hebben. De meeste landboeken werden opgemaakt bij de indijking van de polders, kort na het einde van de godsdienstoorlogen.

▲ Verzeles put is door een dijkdoorbraak ontstaan. Het nieuwe stuk van de Doornendijk werd rond het wiel aangelegd (Foto J. Semey, Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie)

De omliggende polders bestaan bijna volledig uit akkerland, uitzondering hierop is het aan de kreken verbonden weiland. De percelering is zeer planmatig; ze bestaat uit grote, onregelmatige blokken en stroken. In de zuidwestelijke randzone

► De grote, open wateroppervlakte van de Grote Geul wordt door knotbomen en rietkragen omzoomd (foto Kris Vandevorst)

is de percelering minder schematisch. Daar komen vele, onregelmatige, blokvormige kavels voor. Behalve de verspreide hoeves, is de bewoning aan het dijkenpatroon gebonden. Dit resulteerde in een lintbebouwing van kleine dijkhuisjes, o.a. langs de Kapelledijk.

GESCHIEDENIS (4)

Vanaf de 12de eeuw kwam het krekengebied in de greep van zware zeeoverstromingen. Vóór het ontstaan van de huidige benedenloop van de Westerschelde in 836 konden de noordwesterstormen immers niet zo ver landinwaarts dringen. Het gebied, dat niet door duinengordels beschermd was, kende de ene na de andere catastrofale overstroming, waarbij telkens nieuwe lagen marien zand en klei op de dekzanden werden afgezet. De mariene oorsprong van de krekken is nog duidelijk herkenbaar door de aanwezigheid van zoutminnende planten.

Het verdrongen land van Westdorpe, tussen Boekhouten en Axel, dat tot Assenede reikt, was een dergelijk overstromingsgebied. Reeds in de 12de eeuw had het kustland, onmiddellijk ten oosten van Biervliet, geen vaste vorm, maar was het 'rijdende' zoals dat heet. De Braakman, een aftakking van de Honte (Westerschelde) nam onder invloed van de getijden meer en meer uitbreiding naar het zuiden en overstroomde weldra grote gebieden van de Vier Ambachten (Assenede, Axel, Boekhouten en Hulst). Vooral de waterstanden van 1377 en 1404 waren erg hoog. In het gebied van de Vier Ambachten verdrongen verschillende dorpen bij de overstroming van 1377. Enkele van deze dorpen werden later terug opgetrokken onder een andere naam.

Grote kloosterorden kwamen zich vanaf de 12de eeuw in het gebied vestigen om het in beheer te nemen. Monniken en broeders werden financiers en uitvoerders van grote werken die zouden leiden tot de ontginning van een rijke en vruchtbare streek.

Toen er op het einde van de 12de eeuw in de steden een grotere behoefte aan brandstof ontstond, werden de moeren (veengebieden) economisch bijzonder interessant. De grootgrondbezitters organiseerden grootschalige ontginningen van de veenlagen. Er ontstonden nieuwe nederzettingen voor turfstekers en daarnaast werd ook aan zoutwinning gedaan.

Vanuit de lucht zijn de verlande krekken nog goed zichtbaar doordat de vegetatie op deze plaatsen een donkerder kleur heeft (Foto J. Semey, Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie)

Na de overstromingen van de 14de eeuw, die onder andere te wijten waren aan de verwaarlozing van de dijken als gevolg van het voortdurende politieke gekrakeel, werd het turfsteken een gevaarlijke zaak. Toch ging het nog enkele eeuwen op een kleinere schaal door.

Na de overstroming van 1404, de Sint-Elisabethsvloed, werden de bestaande dijken versterkt. Pas in 1530 bouwde men de eerste zeeweringen en binnendijken en werd de herovering van het verdrongen land ingezet. Hierbij dient vooral de Graaf-Jansdijk vermeld te worden, deze liep van Grevelingen langs de kust tot in Antwerpen. Hij ontstond omstreeks 1400 uit de samenvoeging van verschillende kleinere dijken en wordt toegeschreven aan Jan zonder Vrees. Tot in de 17de eeuw bleef hij de zeedijk of 'landsdijk' zoals men hem noemde.

Tijdens de 15de eeuw verschenen andere ontginners ten tonele. Welgestelde patriciërs uit grote steden als Gent en Brugge bevorderden het aanleggen van dijken. De kloosters hadden inmiddels een deel van hun macht prijsgegeven. Stukken vruchtbare grond werden op de Schelde veroverd en de polders werden gestadig uitgebreid.

In de 16de eeuw beschikte Assenede over een haven die via de Vliet, een bescheiden havengeultje, in verbinding stond met de toen veel grotere Braakmanbaai. Platbodemschuitjes vervoerden graan, vlas, meel, zout e.a. Het haventje ging teloor en er is weinig dat nog aan dat verleden herinnert. De voormalige havengeul wordt nu door de Hollekesdijk en Smouterdijk begrensd. In het midden van de vroegere geul loopt de Vlietbeek. Vlakbij de Scheurhoekdijk bevindt zich nog wel een moerassige plaats, waar we een mengeling van riet, heesters en bomen aantreffen. Dit moerasbos ligt tussen de oorspronkelijke oude en de nieuwe bedding van de Vliet.

De Vlietbeek was in de 16de eeuw een belangrijke waterloop voor Assenede. Deze voormalige havengeul is door de Hollekesdijk en de Smouterdijk begrensd (foto Kris Vandevorst)

Tijdens de inundaties van 1583 en 1584, om strategische redenen uitgevoerd gedurende de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de Verenigde Provinciën, kwam vrijwel de hele streek weer onder water te staan en ontstonden brede en diepe geulen van waaruit het land opnieuw werd overslibd. Pas tijdens de regeerperiode van de aartshertogen Albrecht en Isabella konden de onder water gezette polders opnieuw worden drooggelegd. Een nieuw patroon van wegen en dijken ontstond. Toen aartshertog Albrecht in 1621 kinderloos stierf, kwam er een eind aan het Twaalfjarig bestand en dus ook aan de vrede in de polders.

Vanaf 1649 kwamen opnieuw verschillende polders onder water te staan, na 1672 werd het gebied volledig bedijkt en werden nog meer polders aan de streek toegevoegd. Vooral de inpolderingen in de 17de en 18de eeuw hebben het huidige landschap doen ontstaan. Tijdens de Oostenrijkse periode en de Franse bezetting werden polders om strategische redenen onder water gezet. De Belgische onafhankelijkheidsstrijd ging opnieuw gepaard met overstromingen uit militaire overwegingen.

Tijdens de jongste twee eeuwen werden nog enkele polders op de zee gewonnen op een rationele en grootschalige wijze. Gedurende beide wereldoorlogen werden nogmaals een groot aantal polders onder water gezet. Na de Tweede Wereldoorlog rukt de schaalvergroting van de landbouw op: oude patronen verdwijnen, oude dijken worden afgegraven om plaats te maken voor grote percelen.

BELEIDSPRIORITEITEN (5)

Wanneer er over de toekomstige ontwikkelingen nagedacht wordt, zijn grondgebonden landbouw, natuur en niet-infrastructuurgebonden openlucht-recreatie richtinggevend.

Het behoud van de samenhang en de herkenbaarheid van structurerende elementen zoals dijken, kreken en kavelstructuur is wenselijk, evenals het respecteren van de hydrografische en bodemkundige gradiënten langs de overgang met de zandstreek.

Een belangrijke bedreiging is de verdroging. Het waterpeil in het poldergebied wordt door de door-dreven ontwatering – voornamelijk vanuit landbouwkundige en economische overwegingen – laag gehouden. Dit heeft zijn impact op fauna en flora. Ook de waterkwaliteit is in sommige kreken ongunstig als gevolg van lozingen van chemicaliën, huishoudelijk afvalwater en rioolwater. De herstel mogelijkheden zijn echter groot bij een optimaal waterkwaliteitsbeheer.

EINDNOTEN

- (1) DAELS L. en HEYSE I., *De Scheldepolders en het Meetjesland*, in: DEPUYDT F., *Fascinerende landschappen van Vlaanderen en Wallonië*, Leuven, 1995, p. 39-49.
- (2) DAELS L. en HEYSE I., *ut supra*, Leuven, 1995; DE LUST R., *Sporen in het natte land, het Kreekengebied*, in: CLEPPE et al., *Het Meetjesland Natuurlijk*, Eeklo, 1995, p. 97-114; KERRINCKX H., MARUIS C. en RAMBAUT A., *Project Grensoverschrijdend Kreeken-gebied, Deel 1 Landschap (Relicten en Typologie)*, Gent, 1995.
- (3) LOOTENS-DE MUNCK L., *Het Kreekenpatroon in de Oostvlaamse en Zeeuws-Vlaamse polders*, in: *De Aardrijkskunde*, nr. 4, 1976, p. 285-291.
- (4) DAELS L. en HEYSE I., *ut supra*, Leuven, 1995; DE LUST R., *ut supra*, Eeklo, 1995; KERRINCKX H., MARUIS C. en RAMBAUT A., *ut supra*, Gent, 1995; DELAUNOIS H., *Landschapspark Kreeken-gebied*, Leuven, 1982.
- (4) SYS C. en VANDENHOUDT H., *Verklarende tekst bij het kaartblad Zelzate 25 E*, Brussel, 1973.
- (5) DE LUST R., *ut supra*, Eeklo, 1995, p. 97-114; KERRINCKX H., MARUIS C. en RAMBAUT A., *ut supra*, Gent, 1995.

André Cresens

ANKERPLAATS 'VALLEIEN VAN MOLENBEEK EN WINGE VAN GEMP TOT HORST'

◀ Groot perceelsplan van de heerlijkheid Winge uit 1725: fragment met het gehucht Gemp (met dank aan Ph. Roberti de Winghe, Sint-Joris-Winge)

Tussen Sint-Joris-Winge, Lubbeek en Sint-Pieters-Rode ligt de brede, alluviale vallei van de Molenbeek. De ankerplaats omvat het deel stroomafwaarts vanaf de Gemp tot aan het kasteel van Horst te Sint-Pieters-Rode. Het alluvium van de beek werd pas in de tweede helft van de 19de eeuw bebost, na 1900 werd deze bebossing uitgebreid tot bij Lubbeek. Vlak bij de Gempmolen stroomt de Winge in de Molenbeek, die vanaf daar soms ook Winge genoemd wordt. Ze stroomt langs de flank van de Bensberg, richting Klerbeek en Horst. De Bensberg, meer dan 80 meter hoog, sloot in feite aan bij de Roeselberg, maar beide heuvels werden van mekaar gescheiden door de aanleg van de nieuwe verbindingsweg Sint-Joris-

Winge - Aarschot in het begin van de jaren 1970. Het brede alluvium van de Winge onderging de laatste 150 jaar een landschappelijke transformatie van een gecompartmenteerd landschap met beemden, perceelsrandbegroeiing en enkele verspreide bospercelen naar een landschap met hoofdzakelijk populierenaanplantingen, afgewisseld met percelen akkerland en weiland.

DE GEMP

Het gehucht Gemp was voor de aanleg van de steenweg Leuven-Diest een strategisch kruispunt van de interregionale wegen Leuven-Diest,

► Afbakening van de ankerplaats 'Valleien van Molenbeek en Winge van Gemp tot Horst', schaal 1/100.000 (OC-GIS Vlaanderen)

Leuven-Halen en Aarschot-Tienen. De voormalige norbertinessenpriorij werd er in 1252 op het 's Hertogeneiland gevestigd, tegen de Molenbeek (1). Het klooster werd in 1796 in beslag genomen en te koop aangeboden. Het domein – 4,5 hectare groot – werd heraangelegd in 1820-1830 in een vroeg-landschappelijke stijl rond de neoclassicistische villa De Heen, maar met behoud van de oude hoofdstructuur en diverse gebouwen van het kloostercomplex alsook de rondboogpoort met het jaartal 1738. Deze villa werd meermaals verbouwd. Een niervormige vijver kwam tot stand door het opstuwen van de Molenbeek. Vele bomen in het park dateren uit de eerste helft van de 19de eeuw (2).

Ten westen van de Gemp ligt het Dievenhof, een middelgrote hoeve uit het begin van de 18de eeuw met afzonderlijke bijgebouwen rond een ruim erf. De grote schuur werd opgericht in de 19de eeuw.

Ten noorden van het kasteel van de Gemp ligt langs de Molenbeek de Gempmolen langs de oude

weg Leuven-Diest. Deze watermolen dateert uit het midden van de 18de eeuw, maar bevat nog een oudere kern. In de nabijheid lag ook de voormalige afspanning 'In de drie Haringen', een beschermd monument in sterk vervallen toestand (3).

KLEERBEEK

Ten noorden van de Bensberg ligt, eveneens in de vallei, het kasteel van Kleebeek. De heerlijkheid Kleebeek werd reeds in 1433 vermeld. Het huidige kasteel werd gebouwd op de funderingen van het vroegere gerechtshof. Op het einde van de 18de eeuw werd het verbouwd tot huis van plaisantie, een eeuw later kreeg het gebouw het uitzicht van een eclectisch kasteel. De watermolen was waarschijnlijk het oudste gebouw van Kleebeek. Het park, aangelegd rond de molenvijver, was een ongeveer 10 hectare grote lushof met dreven naar de omgevende bossen en de dorpskern. Een vroeg-landschappelijke parkaanleg gebeurde rond de vijver aan de noordzijde van het kasteel, aan de zuid-

◀ Kasteel van Gemp met park en niervormige vijver (foto Kris Vandevorst)

zijde vinden we een strak geometrische aanleg met sporen van een Franse tuin, naar een ontwerp van Auguste Delvaux aangelegd in 1911-1914. We treffen er oude en zeldzame bomen aan naast interessante jonge aanplantingen (4).

HORST

Te Sint-Pieters-Rode stroomt de Molenbeek of Winge langs het kasteel van Horst, waarvan de oorsprong teruggaat tot in de 13de eeuw. Het kasteel ligt bijna verscholen tussen de bomen in de vallei. Vanaf de ongeveer 50 meter hoge heuvelrug met de Sint-Jozefskapel tussen akkers en weilanden kan men het gemakkelijk zien liggen. Ten oosten van het kasteel ligt de Horsthoeve (5).

Vermoedelijk was het Amelric Boote die in het laatste kwart van de 14de eeuw het kasteel liet bouwen. In de 15de eeuw werd duidelijk melding gemaakt van slot en neerhof. De vierkante zandstenen donjon van het kasteel van Horst maakte

deel uit van een cirkelvormige of polygonale waterburcht, waarvan nu nog de poort met de sponning voor de ophaalbrug en de valheksleuf overblijven, evenals de weergang met drie bogen en schietgaten. De woon- en oostvleugel werden vernieuwd in de 16de eeuw. De ronde toren dateert ook uit deze periode. De burcht verloor haar militair karakter en kreeg meer het karakter van een aangenaam woonverblijf met zicht op de slotgracht, de vijvers en het binnenplein.

Het wagenhuis met de bijbehorende stallen en watermolen en gelegen buiten de slotgracht stamt uit de 17de eeuw. Het gebouw maakte vermoedelijk ooit deel uit van het primitieve neerhof. Het jaartal 1657 is in de gevel aangebracht evenals muurankers met de letters M A V T, die verwijzen naar Maria-Anna Van den Tympel die in 1650 het kasteel geërfd had. Maria-Anna Van den Tympel was het die in 1655 aan Jan Christiaan Hansche opdracht gaf om drie grote plafonds in het kasteel met barok stucwerk te versieren (6).

► Het kasteel van Horst ligt verscholen tussen de bomen in de vallei van de Molenbeek (foto Kris Vandevorst)

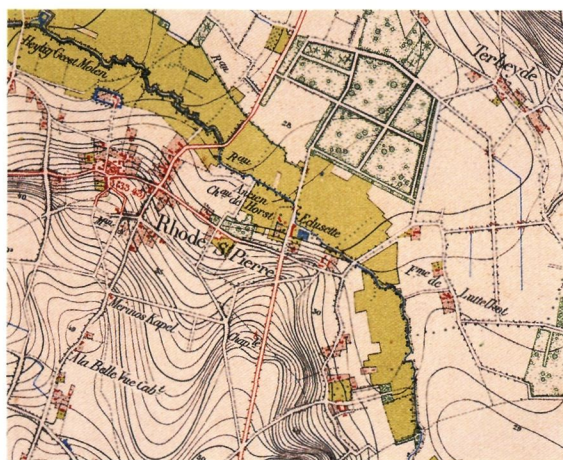

► Het kasteel van Horst met de dominerende vierkante donjon en op de achtergrond het 17de-eeuwse Wagenhuis (foto Kris Vandevorst)

▲ Ferrariskaart (1771-1775) van Sint-Pieters-Rode: de vier grote vijvers ten noorden van het kasteel van de naburige vijver.

▲ Kaart van het Depot de la Guerre uit 1865: de vijver en slotgracht bij het kasteel worden hierop niet meer aangeduid

Het kasteel werd sinds het midden van de 17de eeuw slechts sporadisch bewoond, zodat het toch nog vele kenmerken van het oorspronkelijk feodale karakter behouden heeft en niet de 'modieuze' barokke of classicistische veranderingen heeft ondergaan zoals dat met vele andere kastelen in de 18de en 19de eeuw het geval was (7). Ook de relictten van de laat-middeleeuwse omgevingsaanleg bleven bewaard, er is geen sprake geweest van een landschappelijke parkaanleg. Hoewel de slotgracht volgens sommigen al in 1848 droog stond of verland was (8), was deze tot in de 19de eeuw nog herkenbaar. Vanaf 1880 werd het slotgrachtperceel door het kadaster niet meer als water omschreven of ingekleurd. In 1920 werd het op de kadastrale plannen niet meer aangeduid. De grote, rechthoekige omgrachting omvatte ook het neerhof en is nog steeds voor een groot gedeelte aanwezig.

Het kasteel vormt het centrum van een netwerk van wegen, dreven en dijken, dat zeer archaïsch overkomt, onregelmatig-geometrisch, ontworpen en aangelegd in een periode dat de landmeetkunde nog in haar kinderschoenen stond. De kaart van Sint-Pieters-Rode die in 1659 door Guillaume Subil werd opgemaakt toont ongeveer hetzelfde beeld als de Ferrariskaart, die meer dan een eeuw jonger is. Op het moment dat de Ferrariskaart werd opgemaakt (1771-1775) was het kasteel al meer dan een eeuw niet meer bewoond. Alleen de watermolen op de Winge, deel van het wagenhuis, en de kasteelhoeve, 300 m ten oosten van het kasteel, waren nog in gebruik. Van elementen die naar 'lust' of 'plaisantie' verwijzen is elk spoor verdwenen.

De componenten van het landschap, voor zover ze op de Ferrariskaart kunnen geïdentificeerd worden, hebben uitsluitend een utilitair karakter:

1. de vier grote vijvers ten noorden van het kasteel (bekend als 'De Vijvers' op het grondgebied Nieuwrode); in de 19de eeuw omgezet in bos, maar de dijken zijn nog duidelijk herkenbaar
2. de beemden op de rechteroever van de Winge (eveneens op Nieuwrode)
3. diverse boomgaarden, waaronder de 'notelaren boomgaard', zoals de plek ten zuidwesten van het kasteel (waar het huidige parkeerterrein ligt) kadastraal wordt genoemd.

In 1770 liep er nog steeds een dijk tussen de slotgracht en de vijver. De grote vijver die het kasteel omsluit en die vandaag ook de voormalige ronde

▲ Hedendaagse
luchtfoto van de
omgeving van
Horst: het dijken-
patroon van de
voormalige vijvers
is nog zeer goed
herkenbaar
(Ministerie
van de Vlaamse
Gemeenschap,
departement LIN)

slotgracht omvat, werd pas in de jaren 1930 heraangelegd (9). De periodieke drooglegging van de vijver in functie van visteelt of onderhoud zou de stabiliteit van het kasteel kunnen beïnvloeden hebben en is mogelijk medeoorzaak van de barst in de donjon.

De meest opvallende aanlegcomponent wordt momenteel gevormd door de dreven. De reeds geciteerde tekst van 1848 beschrijft de benadering van het kasteel vanuit het dorp Sint-Pieters-Rode via een weg *“bordé d’une double plantation de chênes séculaires, vieux témoins de son ancienne splendeur”*. Deze beschrijving dateert waarschijnlijk van juist vóór hun velling, want de huidige bomen langs de Horststraat, het toegangsdrèefje naar het kasteel en een van de armen van de oude buitengracht, werden waarschijnlijk aangeplant tussen

1860 en 1870. Dit konden we vaststellen naar aanleiding van de kapping in 1997 van een vijftiental zieke bomen, die een gevaar vormden voor de voorbijgangers.

Na het verlaten van het kasteel, bereikten de bezoekers volgens de beschrijving van Gens uit 1848 via een lange lindendreef het dorp Oplinter, hetgeen natuurlijk onmogelijk is want Oplinter ligt in vogelvlucht 18 km verwijderd van Horst. Vermoedelijk werd Nieuwrode bedoeld en ging het om de weg die langs het kasteel doorheen ‘de Vijvers’ noordwaarts loopt. Ook in een artikel uit 1933 is er nog sprake van *“une route particulière, qui, aujourd’hui veuve de ses tilleuls, fut manifestement, jadis, la drève seigneurale”* (10). De holle lindestronk voor het wagenhuis is hier ongetwijfeld een relict van.

BELEIDSPRIORITEITEN

De opgesomde elementen vormen een aaneengesloten geheel langs de Molenbeek. De kastelen van Gemp en Kleebeek zijn privébezit, de Gempmolen krijgt een horecafunctie, het kasteel van Horst wordt beheerd door de Stichting Vlaams Erfgoed die vorig jaar een conceptwedstrijd uitschreef met als opdracht: het beschermde monument en landschap op een eigentijdse en integrale wijze ontsluiten. Het project *De stenen spiegel* werd in dat verband bekroond. Het stelt Horst voor als een kruispunt van leefculturen (11).

Inzake mogelijk herstelbeleid kan in de eerste plaats een herwaardering van de aangehaalde historische sites voorop gesteld worden. Vanuit historisch standpunt zou bijvoorbeeld kunnen gesuggereerd worden om de oorspronkelijke vijverpartijen bij het kasteel van Horst, waarvan het dijkentraat nog aanwezig is, te herstellen. Anderzijds kan in de alluviale vallei gestreefd worden naar een herwaarderen van de beemden met hooilanden, gekoppeld aan een progressief terugdringen van de populierenaanplantingen.

EINDNOTEN

- (1) 's Hertoghen Eylant en het klooster van Gemp zijn weergegeven op een groot perceelsplan van de heerlijkheid Winge uit 1725. (met dank aan Ph. Roberti de Winghe, kasteel Sint-Joris-Winge)
- (2) DENEFF, R., e.a., *Kasteel van Gempe*, in: *Inventaris van historische parken en tuinen in Vlaams-Brabant* (manuscript)
- (3) LEMAIRE, R., e.a., *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen, deel 1*, s.d., p. 300 en 354.
- (4) DENEFF, R., e.a., *Kasteel van Kleebeek*, in: *Inventaris van historische parken en tuinen in Vlaams-Brabant* (manuscript)
- (5) DOPÉRÉ, F. en UBREGTS, W., *De donjon in Vlaanderen, architectuur en woencultuur*, 1991, 271 p.; *Het kasteel van Horst*, 1991.
- (6) VAN VAECK, Marc, *Beelden van Omhoog, Hansches 17de-eeuwse plafonddecoraties in stucwerk in de kastelen van Horst, Modave en Beaulieu en in het Gentse Brouwershuis*, in: *M&L*, 1997, 16/5, p. 21-54
- (7) VAN EVEN E., *Notice historique [over het kasteel van Horst, annex bij verslag van de zitting van 12-10-1900 van het provinciaal Comité van Briefwisselende Leden Brabant van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen]*, *Bulletin du Comité des Correspondants* 1900-1901, Commission Royale des Monuments. Bruxelles, 1902, p. 14-16.
- (8) GENS, E., *Ruines et paysages en Belgique*, Bruxelles, s.d., p. 50.
- (9) De wijziging wordt pas aangegeven op kadastrale opmetingsschets Sint-Pieters-Rode 1938, nr. 8 (Archief Kadaster Brabant, Brussel), maar was zeker al in 1934 uitgevoerd, gezien de foto in: MOERS, E., *Het kasteel van Horst te Sint-Pieters-Rode*, in: *Toerisme - Orgaan van de VTB* 13, 1934, p. 627-630.
- (10) PETITJEAN, O., *Le château fort de Horst, à Rhode-Saint-Pierre*, in: *Revue du Touring Club de Belgique*, 39(16), 1933, p. 241-245.
- (11) Museumkatern, 11, januari 2001, p. 1-2.

Wouter Deventer (1)

ANKERPLAATS 'DUIN-POLDEROVERGANG TEN BOGAERDE'

►
Vooraf tijdens de
zomermaanden
worden de polder-
gronden langs het
duinfront nog over-
stoven met zand
(Foto Marika
Strobbe)

De ankerplaats 'Duin-polderovergang Ten Bogaerde', ligt in de relictzone 'Poldergebied van Oostduinkerke-Adinkerke' op het grondgebied van de gemeenten Veurne en Koksijde.

Zowel de hoeve Ten Bogaerde als de nog zeer gave overgang van duinen naar polder maken van dit gebied een cultuurhistorisch kerngebied bij uitstek. Een deel van de ankerplaats werd reeds als landschap beschermd, de hoeve is een beschermd monument.

GEOLOGIE

Tijdens een zee-inbraak van de 4de tot de 8ste eeuw van onze jaartelling, de zogenaamde Duinkerke-II-transgressiefase, werd het gebied van de huidige ankerplaats overspoeld door de zee. Dit leidde tot de opruiming van de bestaande oude duinen en de afzetting van de typische, zware polderklei. Geulen en krekken werden opgevuld met zand.

Naarmate de krekken opgevuld raakten en de invloed van de zee in het binnenland verminderde, waren de omstandigheden op bepaalde plaatsen gunstig voor veenvorming. In latere eeuwen hebben zich nog gelijkaardige zee-inbraken voorgedaan, maar aangezien dit gebied intussen beschermd werd door de huidige duinengordel, werden de Duinkerke-II-sedimenten niet meer bedekt met jongere afzettingen. Dergelijke polders, waar de Duinkerke-II-afzettingen aan het oppervlak liggen, noemt men Oudlandpolders.

In de ankerplaats bevindt zich de bodemkundige grens tussen de polders en het duinfront. De jonge duinen bestaan voornamelijk uit zand dat landinwaarts werd verplaatst door de wind (2). Ze zijn gevormd boven op de resten van de weggespoelde, oude duinen. Deze overgangszone tussen polders en duinen kenmerkt zich door een overstuiving van polderafzettingen met zand vanuit het duinfront. De zware polderklei, vermengd met een weinig duinzand, is uitermate geschikt als grond-

de 'Teghelriehouck' genoemd. In het noordoosten ziet men nog een laag taludje langs een perceelsrand, waarschijnlijk eveneens een restant van de klei-ontginning. In de percelen zelf komen zeer ondiepe afwateringslaantjes voor. In dezelfde percelen komt ook kwelwater uit het duinfront aan de oppervlakte, waardoor deze percelen zeer vochtig zijn. De vegetatie rond deze kwelzone is zeer specifiek en van groot belang.

Centraal in deze landbouwgronden ligt de hoeve Ten Bogaerde, dichtbij de duinen in het noordwesten de hoeve Belvédère met vlakbij het Kapelhof. In het oosten vormt de dreef van de Ten Bogaerdelaan een visuele begrenzing van de ankerplaats.

Het betreft dus een uitgesproken open landschap, zowel in de duinen als in de polders. Zowel het reliëfverschil, de bomenrij langs de overgang en een actieve, niet begroeide stuifhelling maken de bodemkundige overgang van duinen naar polder visueel zeer opvallend. Ook de dominante site van hoeve Ten Bogaerde is een blikvanger in dit vlakke en open landschap.

HISTORISCHE ONTWIKKELING

Nadat de zee zich omstreeks de 8ste eeuw teruggetrokken had, werden deze nieuwe gronden vrij snel in landbouwwand omgezet met aanleg van een netwerk van grachten. De grachten water(d)en alle af naar het Langgeleed. Dit kanaaltje was uitgegraven in de bedding van een zijtak van de IJzergeul. Ook turf en de klei (bakstenen) werden via het Langgeleed getransporteerd (3).

▼ De plaats waar nog actieve zandmigratie plaatsvindt, valt visueel op door de onderbreking van de bomenrij langs de duin-polder-overgang
(Foto F. Schreel)

Oude wegen in het landschap

Tot het einde van de 19de eeuw liep er langs de duin-polderovergang een weg die gedeeltelijk overstoven werd en in onbruik geraakte. Vandaag is een deel van de toegangsweg tot hoeve Belvédère een overblijfsel van deze weg. Op de topografische kaart van 1949 (4) staat aan de oostkant nog een paadje aangegeven dat momenteel niet meer aanwezig is.

De Svinkxweg, de westelijke grens tussen het Kapelhof en de hoeve Belvédère, is een vrij oude weg die aangelegd is op een voormalige kreekbedding. Toen het gebied beter gedraineerd werd, kwamen deze doorlatende, zandige kreek(rug)-gronden immers lichtjes hoger te liggen dan de ingeklonken klei- en veengronden rondom en kenden ze drogere bodemcondities.

▼ Het lint van riet-vegetatie benadrukt de loop van het Langgeleed. Door de hoge grondwaterstand aan het eind van de winter zijn ook de bomen in de akkerlanden duidelijk zichtbaar
(Foto Oswald Pauwels)

De Ten Bogaerdelaan vormt in het oosten de grens van deze ankerplaats. Ze was eertijds de verbinding tussen de hoeve en de nederzetting St.-Idesbald. Het tracé van deze laan verliep in het duinencomplex langs de laaggelegen pannen. De Pannestraat en de Robert Van Dammestraat – respectievelijk de zuidwestelijke en noordelijke grens van de ankerplaats – zijn later aangelegd en bevinden zich niet op kreekruggronden.

Landgebruik

Volgens gegevens van 1607 (5) kwam er een elzenbroek voor op de duin-polderovergang. Ten zuiden ervan strekten zich graslanden uit die aansloten op de hoeven Ten Bogaerde en Belvédère. De overige percelen waren als akkerland in gebruik. De gebruikspcelen waren veel kleiner dan de huidige en waren omgeven door (knot)bomenrijen en hakhoutkanten. Deze perceelsrandbegroeiing deed dienst als veekering en had een gunstige invloed op het grondwaterpeil. Na verloop van tijd verdween het elzenbroek ten voordele van weiland en vooral akkerland. In de 19de eeuw was het nagenoeg volledig omgezet in landbouwland.

▲ De middeleeuwse omgrachting is deels gedempt, maar is nog zichtbaar door de bomen en struiken langs de vroegere gracht
(Foto Oswald Pauwels)

Langs de wegen en het Langgeleed stonden ook bomen en struiken.

De duinen zelf waren tijdens de Middeleeuwen waarschijnlijk nog mobiel. Na de Middeleeuwen werden ze als weiland gebruikt. Door overbegrazing werd de aanwezige vegetatie echter dermate aangetast dat de duinen mobiel bleven. Vanaf het einde van de 19de eeuw werden delen van de duinpannen genivelleerd en als akkerland gebruikt. Op de topografische kaart (6) lijkt het duinfront in het noordoosten van de ankerplaats onderbroken. De duinen werden hier genivelleerd waarschijnlijk om ze – volgens de bodemkaart (7) – als akkerlandperceel te gebruiken.

Door de perceelsrandbegroeiing had het gebied vanaf de Middeleeuwen waarschijnlijk een vrij gesloten karakter. Momenteel is het landschap bijna volledig uitgeteeld.

UITHOF TEN BOGAERDE, HET 'KLEINE BROERTJE' VAN DE ABDIJ TER DUINEN

Na een schenking van gronden werd het uithof Ten Bogaerde rond het midden van de 12de eeuw

▲ De eigenlijke
abtswoning
(met torentje)
werd pas in de
16de eeuw
gebouwd toen men
de hoeve als
abdij wenste te
gebruiken
(Foto Oswald
Pauwels)

opgericht door de cisterciënzerorde van de Onze-Lieve-Vrouw-Ter-Duinenabdij in Koksijde (8). De hoeve was een *grangia*, letterlijk 'schuur', een landbouwbedrijf uitgebaat met eigen mankracht dat evenwel eigendom bleef van de abdij. De Duinenabdij lag aan de basis van de ontginning van het gebied. Gedurende de godsdienstoorlogen in het begin van de 16de eeuw werden de Duinenabdij en de hoeve Ten Bogaerde verlaten. Pas op het einde van de 16de eeuw keerden de monniken terug en snel werd beslist de hoeve Ten Bogaerde te gebruiken als abdij en ze daartoe verder uit te bouwen. Bouwmaterialen werden gerecupereerd uit de verwoeste Duinenabdij. In 1627 week de orde echter definitief uit naar Brugge en werd de hoeve uiteindelijk toch een pachthoeve.

De hoeve is omringd door een middeleeuwse walgracht die niet meer intact is. In het noorden staat de middeleeuwse, monumentale schuur die zowel een opslagplaats voor graan en stro was, als een woongebouw. Ook op andere landbouwbedrijven

van de Duinenabdij werden gelijkaardige grote schuren opgetrokken, waarvan enkele de tand des tijds hebben doorstaan. De schuur van Groot ter Doest in Lissewege is nog zeer gaaf in tegenstelling tot de schuur van ten Bogaerde. Door een brand in 1593 tijdens de godsdienstoorlogen werden het dak en een van de zijgevels van de schuur vernield en nooit meer hersteld. Drie muren zijn nog authentiek. Slechts een deel van de vroegere schuur is vandaag opnieuw in gebruik als stal. De kerk en de abtswoning zijn pas in de 17de eeuw bijgebouwd toen de hoeve ook als abdij werd gebruikt. Aansluitend bij de gebouwen ligt nog steeds een boomgaard.

BELEIDSPRIORITEITEN

In de toekomst dient men dit gave en herkenbare gebied te vrijwaren van bijkomende bebouwing of nieuwe wegen. Uit historisch oogpunt is het aan te bevelen het gesloten karakter van de ankerplaats te herstellen door bomenrijen en struiken aan te planten langs perceelsranden, langs de walgracht en langs wegen. In het zuiden grenst de ankerplaats immers aan een industriegebied en het zicht

▲
Het volume van de huidige schuur stemt niet meer overeen met dat van de oorspronkelijke schuur
(Foto Oswald Pauwels)

▲
Door de eenvoud en het aangepaste bouw materiaal doet de recente loods weinig afbreuk aan de esthetische waarde van het bouwkundig patrimonium. Links van de gebouwen de door een dreef omzoomde Ten Bogaerdelaan
(Foto Oswald Pauwels)

op die gebouwen doet afbreuk aan de esthetische en belevingswaarde van de ankerplaats. Men dient evenwel het zicht op de hoeve en op het actieve duinfront te behouden.

Net ten noorden van de hoeve is een deel van het Langgeleed door buizen geleid, ook de walgracht is gedeeltelijk gedempt. Men kan deze gracht en het Langgeleed opnieuw uitgraven want zij vormen specifieke landschapselementen.

De hoeve is momenteel in gebruik als landbouwschool, wat de historisch gegroeide, agrarische functie bestendigt. Men dient evenwel het historisch patrimonium te respecteren, wanneer het gebouw voor deze functie aangepast moet worden. Ook naar landgebruik dient zowel de perceelsstructuur, die grotendeels op de hoeve geënt was, als het historisch permanent grasland net ten zuiden van de duinfront, gevrijwaard te blijven.

Omdat de bodemkundige overgang tussen polders en duinen hier nog uniek en nagenoeg onverstoord is, dient de verstuivingsactiviteit in stand gehouden te worden. Vanuit biologisch oogpunt dient deze overgangszone opgewaardeerd te worden omwille van het voorkomen van bijzondere kwelmilieus.

EINDNOTEN

- (1) Met dank aan Marika Strobbe, Afdeling Monumenten en Landschappen.
- (2) MOORMAN F.R., *Bodemkaart van België, Verklarende tekst bij het kaartblad Oostduinkerke 35E*, Centrum voor bodemkartering, Gent, 1951.
- (3) STROBBE M., *Beschermingsdossier Duinpolderovergangsgedebied Ten Bogaerde, s.l., 2000.*
- (4) M.G.I. (ed.), *Topografische kaart van Oost-Duinkerke (11/8) op schaal 1/20.000*, 1949.
- (5) STROBBE M., *ut supra*, 2000.
- (6) M.G.I. (ed.), *Topografische kaart van De Panne - Oostduinkerke (11/7-8) op schaal 1/25.000 (uitgave 3)*, 1985.
- (7) MOORMAN F.R., *ut supra*, 1951.
- (8) TERMOTE J. en GOOSSENS M., *Het uithof Ten Bogaerde in Koksijde*, in: *M&L* 14/1, 1995, p. 49-60.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

ARCHEOLOGISCHE EN CULTUUR- HISTORISCHE BEGRIPPEN

Klokbekercultuur

de Klokbekercultuur wordt gekenmerkt door een specifiek type aardewerk dat over een groot gedeelte van West- en Midden-Europa wordt teruggevonden. Het aardewerk is meestal geel, oranje of rood van kleur, is versierd met geometrische motieven en wordt meestal gedateerd tussen 2100 en 1700 v.C.

Kooiker

de kooiker is de persoon die het dagelijks beheer van een eendenkooi op zich neemt. Hij onderhoudt en herstelt de constructies en voedt de stal- en lokeenden. Daarnaast speelt hij een belangrijke rol bij het vangen van de eenden.

Neolithicum

nieuwe Steentijd, van 3000 v. C tot 1500 v. C.

Michelsbergcultuur

cultuur uit het Neolithicum, genoemd naar een site aan de Michelsberg bij de Duitse stad Karlsruhe. Kenmerkend voor deze cultuur is het voorkomen van de zogenaamde 'tulpbeker', onversierd aardewerk met een ronde bodem en een wijde hals.

Sluiskil

voorkanaal aan de buitenzijde van een zeesluis.

BELEIDSTERMEN

Ankerplaatsen

de meest landschappelijke waardevolle gebieden voor Vlaanderen. Ze bestaan uit complexen van gevarieerde erfgoedelementen die een geheel vormen. Ze zijn binnen de relictzone uitzonderlijk inzake gaafheid of representativiteit, of nemen ruimtelijk een plaats in die belangrijk is voor de zorg of het herstel van de landschappelijk omgeving, of ze zijn uniek.

Atlas van de relictten van de traditionele landschappen

zie Landschapsatlas

Biologische waarderingskaart (BWK)

gebiedsdekkende inventaris van de Vlaamse biotopen en van het grondgebruik in opdracht van AMINAL, uitgevoerd door het Instituut van Natuurbehoud. Momenteel is men aan de tweede versie bezig (1997-2003).

Buitengebied

term uit het Structuurplan Vlaanderen. De 'gewenste ruimtelijke structuur' verdeelt Vlaanderen in vier ruimtelijke gebiedsdelen: de stedelijke gebieden, het buitengebied, de gebieden voor economische activiteiten en de lijninfrastructuur.

Code Goede Landbouwpraktijk

instrument van Administratie Land- en Tuinbouw voor de promotie van duurzame landbouw.

Gemeentelijke milieuconvenant (MC)

vrijwillige overeenkomst tussen de gemeente en de Vlaamse Overheid betreffende het gemeentelijk Milieu- en Natuurbeleid:

MC I: 1992-1997

MC II: 1997-1999

verlengde MC II: 2000-2001

MC III: 2002

Groene Hoofdstructuur Vlaanderen

strategisch plan als onderdeel van het eerste Milieubeleidsplan waarbij voor het eerst werd uitgegaan van de functionele verwevenheid van natuurlijke systemen en waarbij natuurgebieden in Vlaanderen niet meer als eilandjes worden behandeld.

Kleine Landschapselementen (KLE)

kleine, verticale, weinig opvallende elementen in het landschap zoals wegbermen, houtkanten, hagen, poelen, taluds en heuveltjes. Ze zijn innig verbonden met de cultuurhistorie van de streek waarin ze voorkomen.

►
Het kasteel gezien
vanaf de oostzijde
met de Molenbeek
en de Horsthoeve
(foto Kris
Vandevorst)

Landschapsatlas

verkorte naam voor 'Atlas van de relictten van traditionele landschappen', tijdens het productieproces ook als volgt benoemd: 'relictatlas', 'landschapsrelictatlas', 'atlas van landschapsrelictten'. Deze atlas werd opgemaakt voor de vijf provincies, vandaar soms ook het gebruik van het meervoud: '(provinciale) landschapsatlassen'.

Ruimtelijke Landschapskenmerkenkaart

Inventaris van de ruimtelijke landschapskenmerken van bovenlokaal belang, uitgevoerd in opdracht van AROHM (2000).

Milieu-effect-rapport (MER)

rapport waarin beschreven wordt wat de milieugevolgen zijn van geplande activiteiten en waarin hun alternatieven worden beschreven. De opmaak ervan is door de overheid verplicht voor grote installaties en projecten.

Plattelandsontwikkelingsprogramma

voluit: Programma voor plattelandsontwikkeling in Vlaanderen periode 2000-2006 in toepassing van verordening (EG 1257/99) goedgekeurd door Europese Commissie op 6/10/2000.

Regionaal Landschap

een duurzaam samenwerkingsverband ingesteld op voorstel van een provincie of drie of meer aanengesloten gemeenten. Het is gericht op overleg en samenwerking met de betrokken doelgroepen ter bevordering van het streekeigen karakter, van natuurrecreatie en natuureducatie, van recreatief medegebruik, van het natuurbehoud en van het beheer, herstel, aanleg en de ontwikkeling van kleine landschapselementen. Het Regionaal Landschap is gericht op de bevordering van een draagvlak en heeft geenszins een reglementair karakter. Het Regionaal Landschap is overigens ook verankerd in het Decreet van 21 oktober 1997 op het natuurbehoud en het natuurlijk milieu.

Relictzones

gebieden met een grote dichtheid aan punt- en lijnrelictten, zichten en ankerplaatsen en zones waarin de samenhang tussen de waardevolle landschapselementen belangrijk is voor de gehele landschappelijke waardering.

Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV)

het kader voor het ruimtelijk beleid in Vlaanderen. Het tekent een gewenste ruimtelijke

structuur uit en formuleert een programma van beleidsacties en –maatregelen Het eerste RSV werd door de Vlaamse Regering goedgekeurd op 23/09/1997.

Traditionele landschappen

Landschapstypering die gebaseerd is op de landschappen die niet of slechts in beperkte mate gewijzigd zijn door de grootschalige ingrepen sedert de Industriële Revolutie (zie illustratie in de bijdrage van Marc Antrop, De landschapsatlas... methode).

BIOLOGISCHE BEGRIPPEN

Fytoplankton

plantaardige microscopische organismen in het water, die tot voedsel dienen voor hogere dieren.

Zoöplankton

dierlijke microscopische organismen in het water, die tot voedsel dienen voor hogere dieren.

GEOGRAFISCHE BEGRIPPEN

Bocagelandschap

gesloten landschap met veel lineaire beplanting langs de wegen en kavels.

Consequent (van waterlopen)

een consequent lopende rivier stroomt in dezelfde richting als de richting waarin de er voorkomende gesteentelagen hellen.

Dalhoofd

het dalbegin, het meest stroomopwaartse gelegen deel van een dal.

Deflatiekom

lokale laagte ontstaan door winderosie.

Donk

oud-holocene of pleistocene zandheuvel die uitsteekt boven jonge klei- of veenvlakten.

Gleyig

aanduiding gebruikt voor een bodem met sporen van roestvlekken als gevolg van de aanwezigheid van gereduceerde ijzerionen.

Graft (grubbe)

begroeide steilrand, vaak parallel aan de hoogtelijn.

Griend

met wilgenhakhout begroeide strook.

Hangende watertafels, syn. zwevende watertafel

grondwater dat op een bepaalde diepte wordt tegengehouden door een ondoordringbare kleilaag.

Houtkant

aaneengesloten hakhoutstrook langs grachten of bermen.

Houtwal

dichte houtkant geplant op een aarden wal.

Ijzeraanrijningshorizont

deel van een *podsolbodem*, die gekenmerkt wordt door de relatief hoge aanwezigheid van ijzer, uitgespoeld uit de bovenliggende bodemlagen.

Inundatiegebied

overstromingsgebied.

Komgrond

lagergelegen grond achter de oeverwallen langsheen een rivier.

Plaggenbodem

bodem waarvan de bovenste lagen verwijderd werden als gevolg van het afplaggen.

Podsolbodem

bodem die zich ontwikkeld heeft op zandgrond en die zich kenmerkt door de volgende lagen: humuslaag, uitspoelingslaag, aanrijningslaag en moeder-materiaal.

Potstal

veestal waar men de mest laat opstapelen en pas na lange tijd weghaalt. Heideplaggen en strooisel worden er aan toegevoegd gedurende de stalperiodes om een zo groot mogelijke hoeveelheid materiaal te verkrijgen die voor de bemesting gebruikt wordt op akkerland; onderdeel van het vroegere landbouwsysteem op de heidevelden in de Kempen.

▲
De Oude Schelde
(foto O. Pauwels)

Stoof, syn. stobbe

wortelgestel van een boom dat na velling of na kapping van de uitlopers bij hakhout in de grond blijft zitten.

Struweel

vegetatie die gedomineerd wordt door struiken.

Toevloeigebied, syn. infiltratiegebied

bevoorradingsgebied voor bronnen.

Wiel (weel)

kolkgat gevormd door het overstromingswater bij een dijkdoorbraak.

Zeereep

de eerste hoge en gesloten duinenrij vanuit zee.

GEOLOGISCHE BEGRIPPEN

Alluvium

afzetting veroorzaakt door rivierwater.

Belemniet

uitgestorven diersoort, behoort tot een groep verwant aan onze huidige inktvissen.

Colluvium

bodemmateriaal aan de voet van of op het onderste deel van de helling, dat onder invloed van de zwaartekracht en met behulp van water langs de helling is afgegleden.

Glaucaniet

een onder de vorm van donkergroene tot zwarte ijzerhoudende korrels voorkomend mineraal.

Holoceen

geologisch tijdvak, onderverdeling van het Kwartair: vanaf ongeveer 12.000 jaar geleden.

Hoofdterras

hoogste rivierterras.

Kleilens

lokale kleilaag in de bodem.

Kwartair

geologisch tijdvak, vanaf ongeveer 2 miljoen jaar geleden tot nu.

Laagterras

laagste rivierterras.

Mesozoïcum of Secundair

geologisch tijdvak, ongeveer 248-65 miljoen jaar geleden.

Oligoceen

geologisch tijdvak, deel van het Tertiair, ongeveer 38-26 miljoen jaar geleden.

Middenterras

middelste rivierterras.

Mineralogie

studie van de mineralen.

Ontsluiting

synoniem voor dagzomen.

Periglaciair

gebruikt ter aanduiding van verschijnselen, processen en vormen ten gevolge van het intens bevroren van de grond, zoals nabij landijs en gletsjers.

Petrografie

gesteentenkunde.

Pleistoceen

geologisch tijdvak, tussen 2,5 miljoen en 12.000 jaar geleden.

Suspensiesedimenten

afzetting van in water opgeloste fijne deeltjes (leem, klei...).

Tertiair

geologisch tijdvak, vanaf ongeveer 65 miljoen tot 2,5 miljoen jaar geleden.

Vlaamse Vallei

Pleistocene vallei van de oer-Schelde, ca. 60 m diep uitgeschuurd.

Weichselijstijd

geologisch tijdvak, deel van het Tertiair, van 70.000 jaar tot 12.000 jaar geleden.

BIBLIOGRAFIE

ALGEMENE LITERATUUR

Antrop M. & Van Nuffel S., *Landschapszorg in Vlaanderen: Atlassen van de relictten van de traditionele landschappen*, in: *M&L*, 1997, 16(5), Binnenkrant, p. 8-10; *M&L*, 1998, 17(1), Binnenkrant, p. 15.

Antrop M. & Van Damme, S., *Landschapszorg in Vlaanderen: onderzoek naar criteria en wenselijkheden voor een ruimtelijk beleid met betrekking tot cultuurhistorische en esthetische waarden van de landschappen in Vlaanderen*. Eindrapport, Gent, RUG en Brussel, AROHM, AML, 1995.

Antrop M., *Het landschap meervoudig bekeken*, in: *Mono-gra-fieën Stichting Leefmilieu* 30, Kapellen, 1989.

Council of Europe, *European Landscape Convention*. Strasbourg 19 July 2000, Secretary General, Council of Europe, 2000.

Daels L. & Verhoeve A., *Les déformations topographiques de la carte de Ferraris*, in: *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 1963, p. 301-310.

Dankaert L., *De kaart van België op 1/20.000 door Philippe Vandermaelen. Varianten en opmaak*, in: *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 1983, p. 139-155.

De Puydt F., *Vijf eeuwen kartografie in Vlaanderen*, in: *De Aardrijkskunde*, 4, 1991, p. 381-402.

Goetheanum, 2000, *The Culture of the European Landscape as a Task. Get Connected to your place!*. The Dornach Landscape Document, Dornach, Switzerland, 6-9 September 2000.

Gysels H., *De landschappen van Vlaanderen en Zuidelijk Nederland. Een landschapsecologische studie*, Leuven/ Apeldoorn, 1993.

Hermey M. (red.), *Natuurbeheer*, s.l., 1989.

Hermey M & De Blust G. (red.), *Punten en lijnen in het landschap*, s.l., 1997.

Katholieke Universiteit Leuven – Ground for GIS, *Opbouw van een geografische databank met de concrete afbakening en differentiatie van de agrarische gebieden in Vlaanderen*, in opdracht van Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, AMINAL, Afdeling Land, 1998.

Knops G. (ed.), *De Open Ruimte in Vlaanderen*, Brussel, 1985.

Lemoine-Isabeau Cl., *L'élaboration de la Carte de Ferraris*, in: *Colloquium, Spa 8-11 september 1976, De Cartografie in de 18de eeuw en het werk van graaf de Ferraris (1726-1814)*, in: *Handleidingen Gemeentekrediet van België*, Brussel, 1978, p. 39-52.

Mens en Ruimte, *De gewenste bosstructuur voor Vlaanderen*, in opdracht van Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, AMINAL, Afdeling Bos en Groen, 1996.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, *Decreten ruimtelijke ordening – officiële coördinatie*, Brussel, 2000.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, *Het algemeen en bijzonder plan van aanleg als actueel beleidsinstrument*, Brussel, 1992.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen – integrale versie*, Brussel, 1998.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, *Structuurplan-nings: een handleiding voor gemeenten*, Brussel, 1994.

Pisman A. en Van Wesenbeeck Ph., *Afbakening van stedelijke gebieden: methodiek en proces*, in: *Ruimte en Planning*, jg. 20, nr. 2, p. 177.

Sauwens J., *Beleidsnota Monumenten, Landschappen en Archeologie*, Brussel, [2000].

Schmidt R., *Die Kartenaufnahme der Rheinlande unter Tranchot und von Müffling (1801-1828)*, in: *Colloquium, Spa 8-11 september 1976, De Cartografie in de 18de eeuw en het werk van graaf de Ferraris (1726-1814)*. Handleidingen Gemeentekrediet van België, Brussel, 1978, p. 181-200.

Brasschaat,
Oude Gracht
(foto O. Pauwels)

Stanners, D. & Bourdeau, Ph. (eds.), *Europe's Environment. The Dobriš Assessment*. European Environment Agency, EC DG XI and Phare, Copenhagen, 1995.

Stryckers P., *Ruimtelijk ordeningsrecht*, in: *Milieuzakboekje* 2000, Antwerpen, 2000, p. 99.

Van der Haegen H. & Vanneste L., *Ferraris: hoe betrouwbaar voor de Kempen?*, in: *De Aardrijkskunde*, 4, 1989, p. 255-276.

Vlaamse Landmaatschappij, *Landbouwtperingskaart*, in opdracht van Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, AMINAL, Afdeling Land, 2000.

Zonneveld J.I.S., *Vormen in het landschap. Hoofddlijnen van de geomorfologie*, Utrecht/Antwerpen, s.d.

GIDS - EEN SELECTIE VAN RELICTZONES EN ANKERPLAATSEN IN VLAANDEREN

Relictzone 'Franse en Grote Heide, domein Oude gracht en Eikelenberg'

De Sadeleer S., Kennes H., Plomteux G. & Steyaert R., *Bouwen door de eeuwen heen - Architectuur - deel 101*, Gent, 1985.

Gijsel J., *Brasschaat, van heidegrond tot parkgemeente*, Gemeentebestuur Brasschaat, 1980.

Relictzone 'Mechelse Heide-Heiwijk'

Antrop M., *Het landschap meervoudig bekeken*, in: *Monografieën Stichting Leefmilieu*, 1989.

Baeyens L., *Bodemkaart van België, Kaartblad Zutendaal 78 E & Verklarende tekst bij het kaartblad*, Centrum voor bodemkartering, 1977.

Berten R., *De Heide*, in: *Natuur en Flora in Limburg*, 1990, p. 127-132.

De Langhe J.E., e.a., *Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden (Pteridofyten en Spermatofyten)*, Meise, 1988.

De Moor G. & Pissart A., *Het reliëf*, in: *Geografie van België*, 1992, p. 186-189.

Hermey M. (red.), *Natuurbeheer*, s.l., 1989.

Het oude land van Loon. Jaarboek van de federatie der Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg, Jaargang XVIII, 1963.

Paulissen E., *Excursiegids. De geomorfologie van de Limburgse Kempen*, s.l..

Paulissen E., *De Morfologie en de Kwartairstratigrafie van de Maasvallei in Belgisch Limburg*, in: *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, jaargang XXXV, 1973, nr. 127, p. 243-246.

Schlusmans F., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Inventaris van het cultuurbezit in België - Architectuur - deel 14N3*, Turnhout, 1996.

Van de Genachte G., *Atlas van de relictlandschappen*, LISEC v.z.w.

Vermeersch P., Paulissen E. & Munaut A.V., *Fouilles d'un site Mesolithique à Opgimbe (Limbourg Belge)*, in: *Bulletin de la Société Royale Belge, Anthropologie Préhistorique*, 84, 1973, p. 97-152.

Relictzone 'De vallei van de Demer (van Aarschot tot Werchter)'

Baeyens L., *Bodemkaart van België, Kaartblad 74 E Rotselaar & Verklarende tekst bij het kaartblad*, Gent, 1960.

Baeyens L., *Vorming en hydrografische betekenis van de Demer. Hydrografisch-landschappelijke beoordeling Diest-Werchter*, in: *Het oude Land van Aarschot*, 1978, 13/2, p. 68-77.

Boon W., *Enkele kwantitatieve gegevens over de tweede editie van de Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora*, in: *Dumortiera*, 19/20, 1981, p. 13-21.

Breugelmans J., *Het beheer van de Demer tijdens de 17de en de 18de eeuw*, 1980, licentiaatsthesis K.U.Leuven.

Deneef R., *De Demervallei tussen Aarschot en Werchter*, deel 1, in: *M&L*, 1984, 3/5, p. 6-19; idem, deel 2, in: *M&L*, 3/6, p. 42-54.

Valvekens E., *De overstroming in de Demerstreek rond Averbode (1450-1570)*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1942, 25, p. 321-331.

Van Rompaey E. & Delvosalle L., *Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora: pteridofyten en spermatofyten*, 2de uitgave, Meise, 1979.

Vanderwaren, S., *Het Demerplan van 1912*, in: *Oost-Brabant*, 1975, 12/4, p. 99-102.

Vervoort L. & Deneef R., *De meander van Vorsdonk en de turfputten te Gelrode (Aarschot), Een historische en ecologische verkenning*, in: *M&L*, 1996, 15/5, p. 39-62.

Relictzone 'Vlaamse Ardennen'

Bogaert C. & Lanclus K., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Inventaris van het cultuurbezit in België - deel 15N3*, Turnhout, 1998.

Driemaandelijks nieuwsbrief Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen, Jaargang 1, nr. 2-3-4.

Goossens D., *Inleiding tot de geologie en geomorfologie van België*, 1995.

Tack G., Van den Brecht P. & Hermey M., *Bossen van Vlaanderen, een historische ecologie*, Leuven, 1993.

Vanmaercke-Gottigny M.-C., *Levende aarde in de Vlaamse Ardennen, Reliëf en geologie in woord en beeld*, 1987.

Verbeek M. & Tack A., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Inventaris van het cultuurbezit in België - deel 15N2*, Turnhout, 1998.

De Vorte Bossen
herbergen eeuwen-
oude hakhoutstoven
die actief beheer

vergen
(foto Oswald
Pauwels)

► Relictzones 'Oude veldgebieden, Bultkampveld' en 'Veldgebied Hoogveld en Blekkerbos'

Daels L., *Landschapontwikkeling in en rond het voormalige Bultkampveld*, in: *Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, XXXI, 1962, p. 191-228.

Daels L., *Het Bultkampveld: een jong landschap*, in: Depuydt F., *Fascinerende landschappen van Vlaanderen en Wallonië*, Leuven, 1995, p. 49-57.

De Moor G. & A. Pissart, *Het Reliëf*, in: *Geografie van België*, Brussel, 1992, p. 130-215.

Jacobs P., De Ceukelaire M., De Breuck W. & De Moor G., *Toelichtingen bij de geologische kaart, Kaartblad Brugge (13)*, Gent, Universiteit Gent, Geologisch instituut, 1993.

Jacobs P., De Ceukelaire M., De Breuck W., De Moor G., *Toelichtingen bij de geologische kaart, Kaartblad Tielt (21)*, Gent, Universiteit Gent, Geologisch instituut, 1996.

Lievens F., *Beschermingsvoorstel St.-Pietersveld, s.l.*, 2000, p. 61.

Marechal R. (m.m.v. R. Langohr), *De bodems*, in: *Geografie van België*, Brussel, 1992, p. 241-260.

Verhoeve A. en Verbruggen C., *Excursieverslag van 18 oktober 1999: De vormtaal van het landschap in Noord-Vlaanderen*, onuitgegeven verslag, Gent, Universiteit Gent, 1999.

Ankerplaats 'Landschap van de Oude Schelde tussen Bornem en Weert'

De Borgher M. & Wijnant J., *Het landschap van de Oude Schelde te Bornem: toelichting bij een rangschikkingsvoorstel*, in: Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, Documentatiemap Landschapsonderzoek nr. 3 (december 1981), p. 3-42.

De Sadeleer S., Kennes H., Plomteux G. & Steyaert R., *Bouwen door de eeuwen heen - Architectuur - deel 13n3*, Turnhout, 1995.

Gemeentediensten Bornem, *Het Graafschap en de Oude Schelde*, Gemeentebestuur Bornem, 1992.

Gijsen L., *Krans van kastelen in de provincie Antwerpen*, Antwerpen, 1960.

Graaf de Marnix J. & Maerevoet J., *Kasteel Marnix de Sainte Aldegonde, Bornem*, Bornem, 1989.

Kiden P., *Recente morfodynamiek van de Schelde in de omgeving van Temse*, Proefschrift ter verkrijging van de graad van Licentiaat in de Wetenschappen, Rijksuniversiteit Gent, 1983.

Van Strydonck M. & De Mulder G., *De Schelde*, Leuven, 2000.

Ankerplaats 's Gravenvoeren, Sint-Martens-Voeren en Sint-Pieters-Voeren - deel Snauwenberg, Hoogbos'

Bats H., *Het Voerense landschap*, in: *M&L*, 11(5), 1992.

Schlusmans F., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Inventaris van het cultuurbezit in België - Architectuur - deel 1472*, Turnhout 1992.

Van de Genachte G., *Atlas van de Relictlandschappen*, LISEC v.z.w.

Ankerplaats 'Valleien van Molenbeek en Winge van Gemp tot Horst'

Deneef R., e.a., *Kasteel van Gempe*, in: *Inventaris van historische parken en tuinen in Vlaams-Brabant* (manuscript).

Deneef R., e.a., *Kasteel van Kleerbeek*, in: *Inventaris van historische parken en tuinen in Vlaams-Brabant* (manuscript).

Doperé F. & Ubregts W., *De donjon in Vlaanderen, architectuur en woencultuur*, 1991; *Het kasteel van Horst*, 1991.

Gens E., *Ruines et paysages en Belgique*, Bruxelles, s.d.

Lemaire R., e.a., *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen - deel 1* - s.d.

Petitjean, O., *Le château fort de Horst, à Rhode-Saint-Pierre*, in: *Revue du Touring Club de Belgique*, 39(16), 1933, p. 241-245.

Van Even E., *Notice historique [over het kasteel van Horst, annex bij verslag van de zitting van 12-10-1900 van het provinciaal Comité van Briefwisselende Leden Brabant van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen]*,

▲ Centraal in de ankerplaats op de Oude Schelde bevindt zich de eendenkooi (foto O. Pauwels)

Bulletin du Comité des Correspondants 1900-1901, Commission Royale des Monuments, Bruxelles, 1902.

Van Vaecck M., *Beelden van Omhoog, Hansches 17de-eeuwse plafonddecoraties in stucwerk in de kastelen van Horst, Modave en Beaulieu en in het Gentse Brouwershuis*, in: *M&L*, 16(5), 1997, p. 21-54.

Ankerplaats 'Krekengebied Assenede'

Daels L. & Heyse I., *De Scheldepolders en het Meetjesland* in: Depuydt F., *Fascinerende landschappen van Vlaanderen en Wallonië*, Leuven, 1995, p.39-49.

Delaunoy H., *Landschapspark Krekengebied*, Leuven, 1982.

De Lust R., *Sporen in het natte land, het Krekengebied*, in: Cleppe e.a., *Het Meetjesland Natuurlijk*, Eeklo, 1995, p. 97-114.

Kerrinckx H., Maruis C. en Rambaut A., *Project Grensoverschrijdend Krekengebied, Deel 1 Landschap (Relicten en Typologie)*, Euregio Scheldemond, Gent, 1995.

Kerckaert N., *Het Ambacht Boekhout* in: *Appeltjes van het Meetjesland*, nr. 4, 1952, p. 129-135.

Lootens-De Munck L., *Het Krekenpatroon in de Oostvlaamse en Zeeuws- Vlaamse polders* in: *De Aardrijkskunde*, nr. 4, 1976, p. 285-291.

Sys C., Vandenhoude H., *Verklarende tekst bij het kaartblad Zelzate 25 E*, Brussel, 1973.

Ankerplaats 'Duin-polderovergang Ten Bogaerde'

Moorman F.R., *Bodemkaart van België, Verklarende tekst bij het kaartblad Oostduinkerke 35 E*, Centrum voor bodemkartering, Gent, 1951.

Strobbe M., *Beschermingsdossier Duinpolderovergangsgebied Ten Bogaerde*, s.l., 2000.

Termote J. & Goossens M., *Het uithof Ten Bogaerde in Koksijde*, in: *M&L*, 14(1), 1995, p. 49-60.

The demand for a landscape inventory originated from the need for an objectivised inventory of the Flemish landscape and from a holistic approach of the landscape as a reaction to the sectorial approach. This holistic view (the whole is more than the sum of its parts) implies, among other things, that the landscape is not only determined by landscape elements, but also by their mutual historical and spatial relations. This also means that the value of the separate landscape elements are reinforced or toned down by their context.

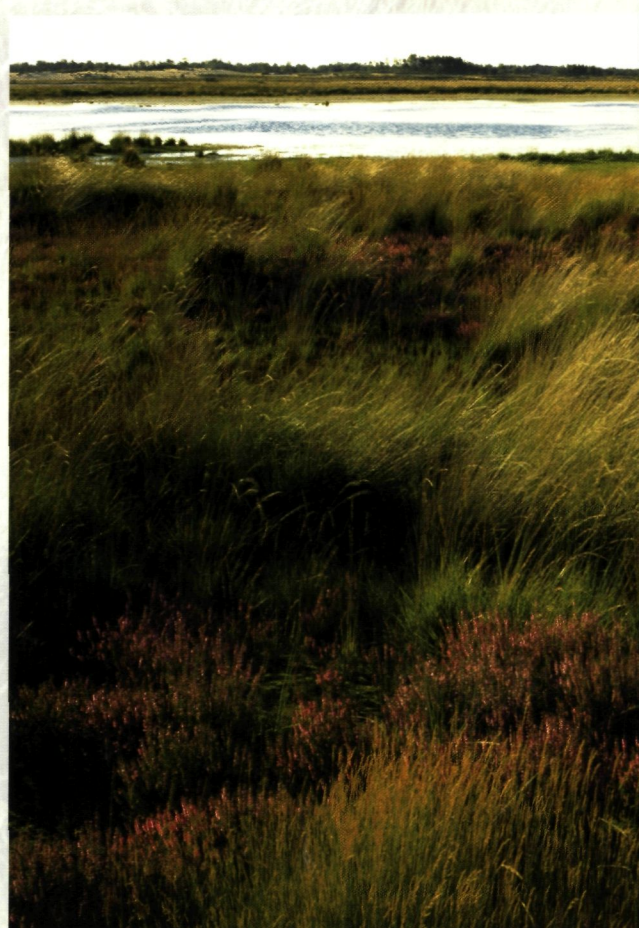
The landscape inventorisatation project currently consists of two lines of practice that are fully complementary. The landscape atlas is an inventory of the vestigial elements of the traditional landscapes. It is a global, scientifically based inventory of the landscape in the beginning of the 21st century. Most attention has been paid to the inventorisatation of the historical features of the Flemish landscape. The landscape features map is a supplementary inventory signalling all the structural features of the Flemish landscape.

This work provides extensive information about the first stage of this inventorisatation project: the landscape atlas. The CD-ROM included contains the digital results of this inventorisatation. The landscape atlas indicates where the historically grown landscape structure – the ‘vestigial elements of the traditional landscapes’ – has been preserved to the present day.

This inventorisatation project was started in 1995. On the basis of the existing knowledge and insights, a quick survey was made on the basis of those elements which people appreciate in the landscape: coherence, intactness and recognizability. By comparing old maps and more recent ortho photographs, a map could be drawn of the point and line vestiges in traditional landscapes. Besides that, the atlas signals all the ‘vestigial zones’ and ‘anchor places’.

Vestigial zones have been demarcated where important landscape elements show a relatively intact mutual coherence. They are regions showing a high density of point and line vestiges, sights and anchor places, and zones where the interrelation of the different landscape elements is important for the general appreciation of the landscape.

Anchor places are places of the highest historical interest in Flanders. They form a whole with the different, but combined traditional elements. They are of particular interest within the vestigial zones due to their intact or representative nature, play an important role on the level of spatial planning for the conservation or repair of

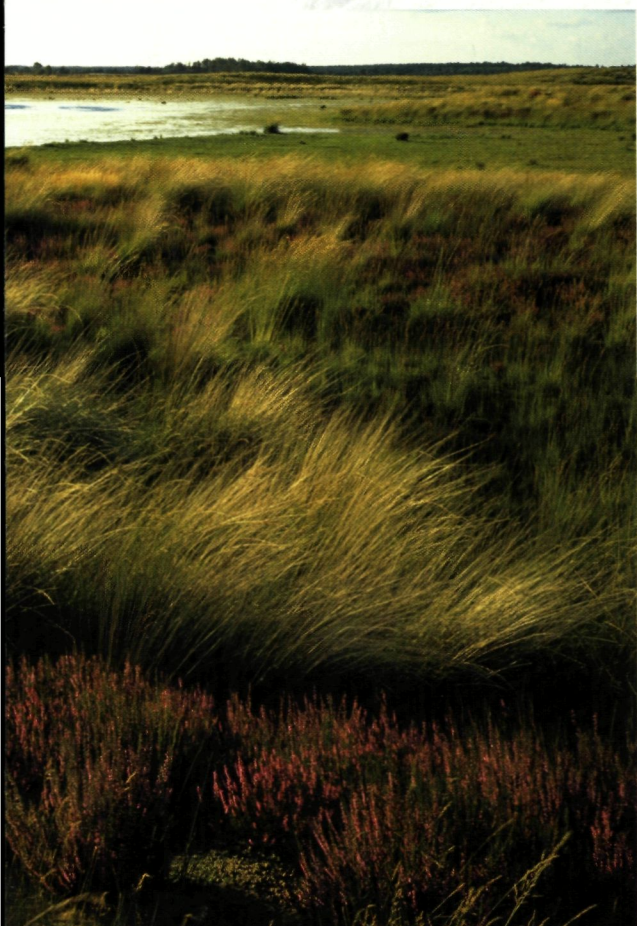

the landscape environment, or simply have unique character. The precise demarcation of these anchor places increases the user possibilities of the atlas and makes a more adequate integration into town and country planning possible.

The atlas consists of digital maps, made up of GIS layers, which are linked to a database with index cards of the vestiges. Specifications on these cards include the values, disturbances and the future aims of landscape policies. This results into an inventory, with fields of action on an intermediate scale, of the Flemish landscape at the end of the 20th century.

One of the most interesting results of this inventory is the conclusion that the statute of anchor place can be rightly attributed to no less than 16,25 % of the Flemish territory and that Flanders – contrary to what most people may think – is thus still considerably rich in traditional landscapes.

The atlas offers a wide range of user possibilities which will become more widely known through practice. The landscapes no longer need to be protected ad hoc, for

Country Planning. It will make a valuable sequence to the 'agrarian region of interest as a landscape' in the spatial structure plans on each level of planning. The landscape characteristics and elements can be demarcated on the spatial plans. As such, landscape policies can, by way of content or procedure, be completed and anchored into spatial policies.

For more than 10 years, the landscape has been given a prominent place in the environmental report. The atlas offers a wide framework in which to study the impact of certain effects on the landscape. The point and line vestiges marked on this atlas are immediately applicable in these studies.

The last section of this book gives an elaborate description of one vestigial zone and of one anchorage place in each of the five provinces of Flanders.

the inventory gives a nice overview of all the landscapes worthy of protection. Besides, the atlas provides much information for the composition of protection files and the resulting conservation.

The enlarged landscape policy is not only aimed at the mere protection of landscapes. It also intends to situate the vestigial features in their historical context. The atlas can be used here as a basis for a specifically local approach to the conservation of landscapes. It can also be useful to counteract the decline and the fragmentation of the landscape. Within the vestigial zones, a financial contribution will be given to take certain measures for the durable conservation, reparation or development of Small Landscape Elements (SLE). The non-profitable associations called Regional Landscapes have been active for several years in areas that are rich in vestigial zones. Next to their existing role in the field of environmental protection, they will be given the responsibility to encourage and to promote the conservation of the integral landscape within their field of action.

The atlas will also prove to be very useful for the integration of landscape conservation into Town and

La nécessité de dresser un inventaire du paysage est inspirée par le besoin d'un inventaire objectif du paysage flamand et par une approche holistique qui s'oppose aux approches sectorielles. Ce point de vue holistique (le tout est bien plus que la somme des différentes composantes) vis à vis le paysage implique, entre autres, que le paysage n'est pas seulement caractérisé par les différents éléments dont il est composé mais aussi par leurs interrelations historiques et spatiales. Cela veut également dire que la valeur des éléments isolés du paysage est renforcée ou bien réduite par le contexte dans lequel ils se trouvent.

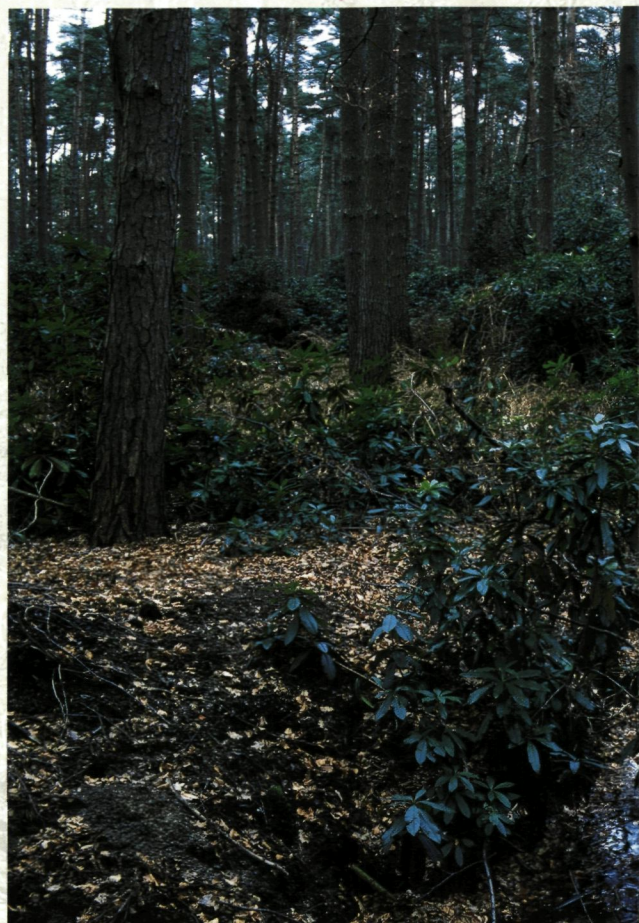
En ce moment, l'inventoriage des paysages comprend deux parties qui sont complémentaires l'un à l'autre. L'atlas du paysage est l'inventaire des vestiges des paysages traditionnels. C'est l'inventaire scientifiquement étayé du paysage Flamand au début du 21ème siècle. L'accent est mis sur l'inventaire des caractéristiques historiques du paysage. La carte des caractéristiques du paysage est supplémentaire à celle des caractéristiques spatiales du paysage flamand.

Ce livre donne un rapport détaillé de la première partie de l'inventoriage: l'atlas du paysage. Le CD-ROM inclus contient les résultats digitaux de cet inventoriage. Dans l'atlas du paysage est indiqué où la structure du paysage comme elle a évolué à travers les siècles –les 'vestiges des paysages traditionnels'– a été préservée jusqu'à présent.

On a commencé ce projet d'inventoriage en 1995. A l'aide des connaissances et des expériences disponibles, on a dressé un inventaire rapide qui est basé sur les valeurs que les gens apprécient généralement dans le paysage: cohérence, intégrité et reconnaissabilité. Pour les paysages traditionnels, on a tracé la carte des vestiges pointus et linéaires en comparant de vieilles cartes et des orto-photos. A côté de cela, l'atlas indique les 'zones-vestige' et les 'lieux d'ancrage'.

Les zones-vestige se situent là où les éléments traditionnels du paysage présentent une cohérence qui est restée relativement intacte et reconnaissable. Il s'agit de régions avec une grande densité de vestiges pointus et linéaires, de vues et de lieux d'ancrage, et de zones où la cohérence des éléments traditionnels du paysage est importante pour l'appréciation totale du paysage.

Les lieux d'ancrage sont les paysages traditionnels les plus importants en Flandre. Ils forment l'ensemble avec les différents éléments patrimoniaux. A l'intérieur des zones-vestige, les lieux d'ancrage ont une plus-value grâce à leur caractère intact ou représentatif, occupent une place au niveau spatial qui est importante pour la

conservation ou la réparation du paysage, ou sont simplement uniques. La délimitation précise de ces lieux d'ancrage augmente les possibilités d'emploi de l'atlas et permet une intégration plus efficace dans l'aménagement du territoire.

L'atlas est composé de cartes digitales, en couches SIG, qui sont liées à une banque de données avec des fiches des vestiges. Les spécifications sur ces fiches incluent les valeurs, les interruptions et les plans d'action visés. Le résultat à méso-échelle est un inventaire du paysage flamand à la fin du 20ème siècle.

Un des résultats principaux de cet inventoriage est la constatation qu'on peut attribuer le statut de lieu d'ancrage à pas moins de 16,25 % du territoire flamand et que la Flandre – contrairement à ce qu'on pense souvent – est donc toujours assez riche en paysages de grande valeur.

L'atlas offre de nombreuses possibilités d'emploi qui deviendront encore plus connues en les pratiquant. Il n'est plus nécessaire de protéger les paysages ad hoc

L'atlas est également extrêmement utile à l'intégration de la politique du paysage dans l'Aménagement du Territoire. Il donne l'occasion de faire suite à l'intégration dans les plans régionaux comme 'région agricole de valeur en tant que paysage' à chaque niveau de l'aménagement spatial. Les éléments caractéristiques du paysage peuvent être délimités sur les plans régionaux. Ainsi, la politique du paysage peut, à travers le contenu ou la procédure, être complétée et ancrée dans la politique spatiale.

Depuis plus de 10 années déjà, le paysage est un des aspects principaux dans le rapport de l'environnement. L'atlas offre un cadre plus étendu pour l'investigation de l'influence de certaines interventions sur le paysage. De plus, la délimitation des vestiges pointus et linéaires est directement applicable dans des investigations pareilles.

La dernière section du livre vous donne une description détaillée d'une zone-vestige et d'un lieu d'ancrage dans chaque province de la Flandre.

puisque l'atlas donne un bel aperçu de tous les paysages dignes de protection. De plus, l'atlas est une riche source d'information pour le dressage des dossiers de protection et pour la gestion qui y est liée.

Dans la politique élargie, on veut aller plus loin que la simple protection de paysages. Une des nouvelles objectives est de mettre les éléments traditionnels du paysage dans leur contexte historique. L'atlas peut être utile dans ce domaine pour la conservation du paysage dans une région spécifique et pour éviter son déclin et sa fragmentation totale. A l'intérieur des zones-vestige, on accordera du soutien financier pour les mesures prises en faveur de la conservation durable, la réparation ou le développement ultérieur des Petits Eléments du Paysage (PEP). Les associations sans profit appelées 'Paysages régionaux' ont déjà depuis quelques années été actives dans des régions riches en zones-vestige. A côté de leur présente fonction dans la conservation de l'environnement, les Paysages régionaux s'occuperont également de l'encouragement et la promotion de la conservation intégrale du paysage à l'intérieur de leur propre champ d'action.

REEKS M&L-CAHIER

- M&L-cahier 1
Glas in lood
- M&L-cahier 2
*Middeleeuwse Muurschilderingen
in Vlaanderen*
- M&L-cahier 3
*De Belgische Art Nouveau en
Art Deco wandtegels / 1880-1940*
- M&L-cahier 4
*Vlaamse en Brabantse retabels
in Belgische monumenten*
- M&L-cahier 5
*Nieuwe impulsen
voor de landschapszorg*

